

YU ISSN 0350-185x

UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

XLVI

Уређивачки одбор:

*др Даринка Гортан-Премк, др Ирена Грицкат, др Милка Ивић,
др Павле Ивић, др Радослав Катичић, Блаже Конески, др Тине Логар,
др Александар Младеновић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан,
др Живојин Станојчић, др Драго Ђупић, др Егон Фекете*

Главни уредник:

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД

1990

ПОЗАЈМЉЕНИЦЕ ИЗ НЕПОЗНАТОГ ЈЕЗИКА У ПРАСЛОВЕНСКОМ

(Georg Holzer: Entlehnungen aus einer bisher unbekanntem indogermanschen Sprache im Urslavischen und Urbaltischen (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte Bd. 521), Wien 1989, 232 стр.)

Георг Холцер (Беч 1957) студирао је славистику и индоевропеистику на Бечком универзитету, где је и докторирао 1982. Ученик је Радослава Катичића и Франтишека Мареша, којима у предговору стр. 4 захваљује на залагању да се његова књига објави. Од 1983. до 1985. био је аустријски лектор за немачки језик на Загребачком универзитету. Након тога ради као асистент и лектор у Институту за славистику Бечког универзитета.

Холцорова књига састоји се из два несразмерна дела. Њен наслов: „Позајмице из једног досад непознатог индоевропског језика у прасловенском и прабалтском“ одговара само првом, знатно обимнијем (стр. 9—175) и, по изјави самог Х., суштинском делу књиге. Он је посвећен етимолошкој идентификацији једног врло раног индоевропског слоја позајмљеница у словенским и балтским језицима који Х. назива темематским (temematisch; скраћено тм.); тај назив је вештачки скован и сажима две главне фонетске одлике претпостављене за темематски: праие. t e nues > тм. m e diae и праие. m ediae a spiratae > тм. t enues; тако бисмо нпр. у прасл. *golěň* имали тм. **gol-* од ие. **kol-* у изворно словенској речи *kolěno*, а у сл. *krotiti* тм. **krot-* од праие. **ghǵdh-*, уп. сх. *grad*, *o-grada* (< **ghordh*¹). На стр. 13—20 Х. дефинише темематски кроз његових 6 гласовних закона пројављених у словенским и балтским позајмљеницама из њега. До тих закона он је дошао етимологизирањем конкретних речи у

¹ Холцер пише без звездице оне прасловенске речи које су реконструисане простом фонетском пројекцијом облика потврђених у словенским језицима на прасловенску раван, а звездицу ставља само пред хипотетичне, непотврђене прасл. облике, и ја му овде у томе следим, но за разлику од њега не примењујем исти принцип на индоевропске лексеме реконструисане у праиндоевропском или темематском гласовном лику, већ их све пишем са звездицом.

сл. и балт. језицима; пошто је у једном подужем поглављу доста подробно изнео свој етимолошки метод (стр. 21—46), Х. нам предочава његове резултате у виду етимолошког речника са 45 одредница (стр. 47—163), дајући напоследку преглед најважнијих тм. творбених типова које је изнашао тим својим етимологијама (167—175).

Ако је хипотезу развијену у првом делу књиге Х. већ изнео у једном чланку (*Wiener Slavistische Almanach* 12 (1983) стр. 327—344) и двама предавањима (Салцбург 1983, Беч 1984), сва три пута под истим насловом: „Eine indogermanische Lehnwortschicht im Urslavischen und Urbaltischen“, у другом, краћем делу (стр. 177—221) он иступа са једном новом и још необјављеном хипотезом, која се надовезује на претходну у том смислу што покушава да њену апстракцију историјски конкретизује. Реч је о идентификацији носилаца темематског језика са Кимерцима, једним мало познатим народом који је до VIII в. пре Хр., а делом можда и доцније, настањивао северно прибрежје Црнога мора. На ту претпоставку Х. је дошао тек након што је развио и објавио своју темематску теорију; иступајући овде с њом, он се унапред ограђује, да ако би се она и показала промашеном, то не би довело у питање његов главни резултат, откриће темематског слоја позајмљеница у словенском и балтском.

Како се види већ и из овог сумарног прегледа садржине, Холцорова књига новином и смелошћу своје тезе, а можемо одмах рећи, и озбиљношћу свога приступа представља значајан догађај не само за славистику, већ и за индоевропеистику. Стога Х. методолошки приступ, његови поједини резултати и општи закључци изискују подробније разматрање, које би нам помогло да се што јасније одредимо према вероватности тако далекосежних хипотеза.

Холцоров темематски језик према праиндоевропском одређује 6 гласовних промена које је Х. установио на појединим словенским или балтским речима позајмљеним из темематског и формулисао их као темематске гласовне законе (који су му пак кључ за изналагање даљих тм. позајмљеница):

- 1° праие. прости безвучни сугласници прешли су у тм. звучне;
- 2° праие. звучне аспирате прешле су у просте безвучне сугласнике;
- 3° праие. *ʃ, ʒ* > тм. *ro, lo*;
- 4° праие. дуг вокал скраћивао се у тм. пред *i, u, r, l, m, n* — припадало оно истом или следећем слогу;
- 5° праие. *e* пред таутосилабским *r* > тм. *i*;
- 6° праие. дифтонг пред секвенцом консонант-вокал добијао је у тм. акутну интонацију.

Прва два закона у домену консонантизма могу се сматрати главним и управо је присуство промена које они формулишу индикативно за тм.

порекло словенске или балтске речи (по њима је, рекли смо, X. и сковао радни назив језика); остали закони, који се тичу вокализма, више су допунског карактера. Што се тиче релативне хронологије, 1^о и 2^о вршили су се тим редом (у обратном случају сва три реда праие. оклузива слила би се у просте звучне — *mediae*); исто важи за редослед 4^о—6^о. X. претпоставља да је тм. као и сатемски језици разликовао палатале од простих велара (разлика је присутна у сл. и балт. рефлексима тм. речи), а да ли је разликовао и лабиовеларе (као кентумски језици) не може се утврдити, јер су се они у балт. и зл. језицима изједначили са простим веларима; наимае, тм. позајмљенице претрпеле су све балтске и словенске гласовне развоје као и непосредно баштињене праие. речи, што би указивало да се у доба позајмице ни балтски ни словенски гласовни систем још нису разликовали од праиндоевропског, бар не у оним тачкама у којима би се та разлика могла одразити на облик речи позајмљених из темематског. Стога је темематска хипотеза индиферентна у односу на проблем постојања или непостојања балтословенске језичке заједнице (стр. 14—15). Такође, не да се просудити да ли несразмерно мањи број препознатих тм. позајмљеница у балтском него у словенском указује да су оне Балтима долазиле посредством Словена, или се та несразмера можда своди на ауторову способност идентификације: сам X. признаје да му је, као слависти, балтски много мање познат (10).

X. је свестан да његов гласовни закон 2^о: непосредан прелаз праие. звучних аспириата у просте безвучне оклузиве са гледишта фонетике и језичке типологије може изгледати мало вероватан. Излаз налази у додатној претпоставци да се праие. *bh, dh, gh* могло у тм. одразити безвучним аспириатима *ph, th, kh*, које су се онда у словенском и балтском дезаспирирале, као што праие. *bh, dh, gh* даје у старогрчком φ, θ, χ , а у словенским позајмицама из грчког ти гласови се рефлектују простим *p, t, k* (18). Ту спасоносну досетку X. заборавља градећи у другом делу књиге тезу о Кимерцима као носиоцима темематског језика, на шта ћемо се доле још осврнути.

Већ је било покушаја да се неки ишчезли ие. идиом дефинише на основу претпостављених позајмица из њега у другом језику, који му је сродан, јер потиче из истог ие. прајезика, али у којем су се другачије рефлектовали поједини прајезички гласови, што те позајмљенице чини препознатљивим. Познат је пример „предгрчког“ („пелазгијског“) супстрата у старом грчком језику, који би, по неким претпоставкама, карактерисали „помак“ три реда праие. оклузива и развој гласа *u* уз слоготворне назале и ликвиде; тако би $\pi\acute{\upsilon}\rho\gamma\omicron\varsigma$ била предгрчка реч сродна немачкој *Burg* од праие. **b(h)rg̃h-* (тематски рефлекс истог корена X. види у прасл. *porkъ* „опасдна справа“). Холцера је, како сам каже, управо Катичићево разматрање разних „предгрчких“ теорија у његовој књизи о старобалкан-

ским језицима² и потакло на идеју да у том смислу истражи прасловенски, али му је истовремено предочило колико је нужен опрез у таквим етимолошким подухватима, те се он помучио да у једном опширном поглављу (за које сам страхује да би читаоцу могло бити заморно: *ermüdend*) утврди своје критерије за просуђивање етимологија (21–46).

Х. најпре разликује коректну етимологију од исправне. Коректна је свака фонетски и семантички могућа етимологија, тако да за једну реч може бити предложено више коректних етимологија, али је само једна исправна — права (*richtig*), док је коректност осталих ствар случаја. Ако се већ не може са потпуном сигурношћу установити која је од коректних етимологија једне речи права, треба их у сваком случају рангирати по вероватноћи на основу одређених критерија. Х. претендује да су његових 45 темематских етимологија или једине коректне за речи које тумаче, или, по његовим мерилима, вероватније од досадашњих коректних.

На прво место Х. поставља критериј дужине корена (22–26). Од два етимолошка поређења вероватније је оно које сравњује дуже фонемске низове (при том је важно да се подударају коренови речи, а не њихови суфиксални елементи чија подударност може бити и плод случајног избора у двама језицима). Што са већим бројем фонемских подударања оперише, етимологија је разобличивија (*falsifizierbar*, термин преузет од К. Р. Порпер-а, *Logik der Forschung*), и, ако не може бити разобличена — тј. ако не противречи гласовним законима — вероватнија. По том аргументу коренске дужине, Холцеру је његово извођење прасл. *pot-o* преко темематског из праие. **bhondh-* — вероватније од уобичајене етимологије од прасл. **pen-* „везивати, сапињати“, јер више тога забрањује; наиме, док оно на првом месту не допушта ни једну фонему осим *p*, на другом месту осим *o* и на трећем месту ниједну осим *t*, традиционална етимологија ставља одговарајуће забране само на прва два места, али на трећем дозвољава сваку дистрибутивно и деривативно могућу фонему. Холцеру се може приговорити да му пример није најсрећније изабран. Реч треба пре свега сагледати у контексту језика коме припада, и то из два угла, парадигматског и синтагматског. Парадигматски, *poto* < **pon-to-* од **pen-* уклапа се у нормалан тип прасл. девербатива као сх. *vrata* < **vor-to-* од **ver-* „затварати“: ту, дакле, суфиксално, а не коренско *t*, ако већ није наметнуто забраном свих осталих фонема, ипак представља понајвероватнији избор са творбеног становишта. Синтагматски, *poto* се везује са *peti*, *rynq* у стајаћи спој (сх. *canetu нупом*, нпр. коња), који је по пореклу свакако *figura etymologica*. Овај синтагматски моменат важан је особито при тумачењу сложеница као фрагмената прајезичког текста, но помаже и код разјашњења неких семантичких односа; у својим освртима на Х. етимологије имаћемо још прилике да се на њега позовемо.

Критериј оштрине корена (*Wurzelschärfe*) односи се на изош-

²R. Katičić, *Ancient Languages of the Balkans*, The Hague/Paris 1976.

треност пројекције неког корена из појединог језика на раван реконструисаног прајезика: корен је „оштар“ ако се може свести само на један фонетски праоблик; у противном, има онолику „не-оштрину“ колико и могућих прајезичких пројекција. Тако је „неоштрина“ корена грчке речи *σὀρός* „урна“ 3 (праие. **tʰor-*, **tʰor-* или **dhʰor-*), те поређење сл. *-tvor-* „затварати“ с том речју уступа у вероватноћи Холцеровом тумачењу из тм. **tvor-* „врата“ = прасл. *dvor-*, лат. *for-es*, што се заједно да свести само на праие. **dhʰor-* (максимална оштрина корена). И код претходног критерија коренске дужине и код овог коренске оштрине ради се у крајњој линији о броју фонема који при етимолошкој реконструкцији прајез. праоблика неке речи забрањују њене упореднице из других језика, одређујући меру „разобличивости“ дате етимологије (26–32).

Следећи је критериј потврђености праиндоевропског предлошка (32–35). Један корен може се са довољном вероватноћом узети као потврђен за прајезик једино ако је препознат у више од два сродна језика, док свака подударност међу само двама језицима стоји под сумњом да је случајна; тако и грч. *σὀρός*, сл. *-tvor-* из претходног примера не потврђују довољно праие. корен **tʰor-*.

За овим трима формалним следе три семантичка критерија: критериј блискости значења (два значења су утолико ближа што је конкретнији надређени појам који их повезује), критериј значењског обима (тм. **tvor-* „врата“ било би вероватније као извор прасл. *-tvor-* „затварати“ него што је то прасл. *tvor-* „творити“ и зато јер има ужи опсег значења) и критериј броја синонима који је у вези са претходним (коренова са широким опсегом значења као „светао“ или „ударати“ претпоставља се за прајезик велики број, нпр. са овим другим значењем има их у речнику Валдеа и Покорнија чак 32; уколико је више синонимних коренова, утолико је етимологија која оперише тим значењем подложнија сумњи да се заснива на случајности (*zufallsverdächtiger*)).

На стр. 41–42 X. рангира своје етимолошке критерије. Блискости и (ужем) обиму значења даје предност у односу на дужину корена (јер у једном језику има несравњено више значења него фонема, па би значењско подударање имало већу тежину), а дужини корена у односу на његову оштрину.

X. увиђа да се претпоставком слоја туђица у једном језику повећава „неоштрина“ речи у њему, јер се поред фонетских закона тога језика при етимологизирању његове лексике допушта примена и фонетских закона непотврђеног језика — зајмодавца, што умножава број могућих гласовних пројекција корена на прајезичкој равни. Но тај фактор неизвесности тиче се целине етимолошког речника датог језика и потиरे се мањом сумњивошћу појединих темематских етимологија у односу на досадашња тумачења истих речи, особито ако се могућност позајмице сузи на одређене семантичке области, о којима ћемо ниже говорити.

Након ове темељне теоретске припреме следи истинско језгро књиге: Етимолошки речник могућих темематских коренова и речи (стр. 47—165). У уводној напомени Х. скреће пажњу на то да су неке од етимолошких веза за које се он залаже већ биле предлагане, али су се до Х. открића темематског слоја позајмљеница и његових гласовних законитости сводиле на поређења по пукој сазвучности, противна гласовним законима (ту Х. пре свега мисли на поједине М а с h e k -ове претпоставке, које су, уосталом, биле за њега самог очито инспиративне). Сам Х. истиче да је изграђујући своје тм. етимологије строго водио рачуна о њиховој фонетској, творбеној и семантичкој коректности, избегавајући да тумачи ономатопејске речи, само по изузетку се позивајући на дејство аналогije, а никада не прибегавајући претпоставкама незаконмерних асимилација, дисимилација, метатеза, погрешних декомпозиција, колебања при инојезичној адаптацији гласова или дијалекатске рашчлањености темематског језика-зајмодавца.

Речник Х. дели на поглавља по семантичким областима; наслов сваке поједине одреднице је претпостављен тм. корен у облику који се, при уважавању шест тм. гласовних закона, најмање разликује од праиндоевропског предлошка наведеног у загради (нпр. Х. у тм. облицима задржава лабиовеларе, мада је напред указао на условност такве графije, јер се на основу балтских и словенских речи тм. порекла не може установити, да ли је тм. чувао разлику између лабиовелара и простих велара или не). На почетку сваке одреднице Х. наводи словенске и балтске речи из којих тм. корен реконструише. Наводи су по стандардним лексикографским и етимолошким приручницима; извор им је само изузетно назначен; нису исцрпни, али су пробрани тако да илуструју прасловенски, односно прабалтски карактер речи (који је нужан предуслов темематске етимологије). Следе примери датог корена у другим ие. језицима (по речницима *Walde/Rokorny* и *Rokorny*). На крају се ситнијим слогом просуђују раније етимологије словенске (односно балтске) речи. Њих Х. црпе углавном из етимолошких речника, на које упућује за она евентуална тумачења, која сам није поменуо јер их не сматра довољно озбиљним: он се изричито одриче претензије да за сваку разматрану реч пише историјат истраживања.³ При овим свесним ограничењима може се рећи да је у целини Холцеров увид у словенску етимолошку литературу широк, његов избор коректан, а његов коментар туђих етимологија објективан (има, додуше, случајева, на које ћемо посебно указати, када нам, упркос Х. аргументацији, објашњења која он одбацује изгледају боља од његових). Размотримо Холцерове етимологије по редоследу и поглављима како их он излаже, али стављајући, за разлику од њега, на прво место прасловенске речи које он изводи из темематског.

³У својој дискусији поводом појединих Холцерових етимологија даваћу углавном само оне референце којих код самог Холцера нема. Разрешење скраћеница в. на крају.

Земљорадња (стр. 51—75)

BORZDA — била би то тм. позајмљеница од праие. кор. **perk*, одакле реч за бразду у италским, келтским и германским језицима (лат. *roca*, гал. *rica*, нем. *Furche* итд.); -*dā* би могло бити по тм. гласовном закону 1° праие. суфикс глаголског придева на -*to-*, па би тм. **borgdā* значило „забрађена“ (ср. земља). Веза коју Х., следећи Махеку, предлаже, има своју привлачност. Укажимо, међутим, да је у досадашњој дискусији о пореклу ове речи потцењен значај грч. *φάρος*. Противно ономе што се чита у Скока s.v., она није *o-*, већ је сигматска основа, а не значи „бразда“, већ (највероватније) „плуг“, „ораница“ *ἄροσις*; њен деноминатив *φάρω* „обрађивати земљу“ образован је, очито, према *ἄρω* „орати“). Ако иза (τὸ) *φάρος* претпоставимо праие. **bharos/bhares-* „справа за орање, рало, плуг“, изгледа ми са морфолошког и семантичког гледишта примамљива могућност да се *borzda* схвати као поствербал с вокализмом *o* од сложеног глагола **bhrs-dhe₁-* „примењивати плуг, плужити = орати“, уп. свезе типа **menos dhe₁-* > **mens-*, **m̃s-dhe₁-* у ав. *m̃z-dā-*, стинд. *medhā*. Додуше, ова моја хипотеза полази од „слабо потврђеног праие. предлошка“ и одваја *borzda* од лит. *birzė* итд. (< праие. **bhr̥gh-* „висок“ у значењу „узвишење међу браздама“?), иза кога Х. претпоставља ие. *e*-базу у тм. **birg-* (гл. зак. 5°). Облик *borzna* ја не бих с Трубачовом сводио на **borzdьna*, нити бих сх. *brazg-ati* тумачио с Вајаном као лажну алтернацију према *brazdenje*, али ми није вероватна ни Х. реконструкција трију тм. морфолошких варијанти на -*do-*, -*no-* и -*go-*, већ бих пре указао на типично словенско варирање суфикаса -*d/-n/-g* о којем пише Откупшчиков у Эт. 1967, стр. 86—87 (нпр. *drozg-/drozd-/drozn-*).

PROSO — основа би била иста као у изворно словенској речи *boršno* „брашно“: праие. **bhar-es-* у лат. *far(ina) id.*, гот. *bariz* „јечам“, стисл. *barr id.* И ова Х. претпоставка вредна је пажње. Но в. следећу одредницу у вези с могућим семитским пореклом наведених германских речи; са друге стране, једна недавно учињена опаска отвара могућност да се реч *proso* објасни као непосредно баштињена праие. сложеница у прасловенском. Наиме, Гамкрелидзе / Иванов II 688 установљавају праие. старину споја префикса **pro-* са глаголском основном **se₁-* „сејати“ поредећи рус. *pro-sev*, хет. *para-sijatar id.*, гот. *frasts* < **pro-s(ə)-ti-s* „дете“, стир. *ross* „ланено семе“. Како је просо, по раним арапским сведочанствима, било главни словенски усев, није неумесно претпоставити да му је име првобитно значило управо усев уопште, праие. *pro-s(ə)-o-m*. Ако се Холцеру призна у дужину корена -*s* од редуковане сигматске основе: **bhr̥s-* > тм. *pros-*, ипак при поређењу сл. *proso* са праие. *pro-s(ə)-* имамо поклапање дужих фонемских низова, а осим те квантитативне постоји и квалитативна предност подударана двају лексемских спојева (а не само двеју лексема). Додајмо још да код ове прасл. речи треба рачунати са секундарном адидеацијом еуфемистичког карактера са *prošiti*, уп. писање арапског географа с поч. X века Ибн Русте: „Они (тј. Словени — Saqāliba) сеју

највише просо (*duhn*). Кад дође време жетви, захвате лопатом (*migafa*) просених зрна, уздигну је к небу и кажу: 'Господе наш, ти си онај који нас храни; стога то (своју милост) изврши на нама!'⁴ У том смислу *proso* се могло схватити као од бога измољено, и спршено жито; чак је донекле вероватно да је изворни текст словенске молитве за добар род ове житарице садржавао обрт *prosit* *proso* у духу етимолошке магије.

ВЪРЪ — прасл. синоним уобичајенијем називу *proso* X. одваја од ие. речи са којима га је поредила до сада важећа етимологија и са којима он преко темематског везује саму реч *proso*: лат. *far* итд., и поистовећује га посредством тм. глас. закона 1^о и 4^о са грч. *πῦρός*, лит. *pūrai*, агс. *furs*, прасл. *purь* у сх. *pīr(evina)* < праие. **pūro-*. Но по Гамкрелидзе / Иванов II 872 посреди би била европска позајмљеница из семитског **burr-/barr-* „зрно, пшеница“ (аутори, уосталом, од сл. облика наводе само сх. *bār* са погрешно претпостављеним вокализмом *a*, но сх. реч је од прасл. **bъrъ*, коме најближе стоји арап. *burr* „пшеница“).

ZOBY — овај синоним старом ие. називу за житарицу који се чува у прасл. *ovъzъ* (~ лат. *avēna*, лит. *avižos*, стинд. *avaša-*) обично се схвата као поствербал од *zobati* „јести, гристи“ (уп. етимолошку фигуру *zob zobati* у срп. нар. песни Вук II 48^о, 52), глагола који је у вези са лит. *žėbėti* id. и прасл. *zobъ* „вољка, кљун“. X. обратно помишља да су ове речи или изведене из позајмљеног тм. назива за овас, или чак различитог порекла од њега. То тм. **gobi-* > *zoby* у лит. *žė-/žėbikė* „зобница“ било би од праие. **kōp-*, *kēp-* у нем. *Hafer* „зоб“, староосетски (код угарских Алана XV в.) *sabar* id., даље у вези са лит. *šāpas* „слама“, стинд. *šāra* „речни нанос“. Треба напоменути да претпоставка праие. дублете **gēp(h)-/gēbh-* „жвакати“ у ие. речима за чџуст и сл., нем. *Kiefer*, ав. *zafan-/zafar-*, стир. *gor*, која бунџ Холцера, није искључена при ономакопеејском значењу корена. Осим тога, лит. *šāpas* „слама“ показује алтернацију звучности према *žābas* „грана, прут“, такође „јечам“ (в. *Otrębski* у *Lingu. Posnan.* 5, 28.30).

ZONA „шупље зрно жита“ било би са тм. озвучењем по гл. зак. 1^о од праие. **ken-/kon-* у грч. *κεν(φ)ός*, јерм. *sin*, обоје „празан“. Скоково везивање са сх. и слов. *zona* „јежа“, одатле са *znoba* id., *znobiti*, даље са *zēbr* „зебем“ X. одбацује као семантички лошије, но ја у развоју значења „промрзао“ > „празан“ кад је реч о класу не видим ништа необично. Даљи семантички развој у „некористан, штетан“ може се установити код *zona* као назива за разне врсте корова. Исти корен у том значењу претпостављам и у првом делу сложеног фитонима *zano-věť* „*Cytisus*“, са другим делом у вези са стсл. *вѣтвь*, рус., буг. *вѣтка* „грана“, прасл. *vitva* „врба“, стпрус. *vitwan* id., лит. *vytis* „лоза“ итд. (уп. руски назив ове шибљасте биљке *ракутник*). Значење сложенице било би „штетни шиб“, јер је зановет отровна за стоку (уп. Варбот у *Эт.* 1973, стр. 32;

⁴Према немачком преводу Fr. Täschner-а у *Fontes historiae religionis slavicae*, coll. С. Н. Mayer, Berlin 1931, стр. 93.

она, иначе, у интерпретацији овог фитонима и разних његових сл. облика иде другим путем него ја). Дуг вокал *a* у првом слогу сложеног имена указивао би на још једно *vǔddhi*-образовање какво сам већ претпоставио у прасл. фитонимима *divizьma*, *agъędbъ*, *gavęzь*.⁵

LOBODA — назив културне биљке, чији разни сл. облици омогућују и другачије прасл. реконструкције: **elbeda*, *elboda*, *olboda* итд. X. иступа са примамљивом претпоставком да је овај фитоним испрва значио исто што и грчко име те биљке *χηνοπόδιον*, нем. (превод са грчког?) *Gänsefuß*: била би то тм. сложеница „(биљка) гушчијих ногу“, са првим чланом праие. **el-/ol-/!* „водена птица, лабуд“ и другим праие. **ped-/pōd-* „нога“ > тм. **bed-/bōd-*. Очита слабост X. етимологије је што из сл. варијаната реконструише чак пет тм. облика истог фитонима; осим тога, атематски назив за лабуда или гуску у првом делу чини се проблематичан. Разложније би, мислим, било поћи од заједничког германско-словенског зоонима **al(ə)bhVd-* „лабуд“ у стисл. *olptr* мн. *elptr*, *alptr*, ствнем. *albiz*, *elbiz* ~ прасл. *olbōdbъ*, *elbedъ* у првом делу сложенице и од нулске базе праие. речи за ногу **ped-*: *-bd-* у другом делу, уп. стинд. *upa-bda-*, ав. *vispa-bda-*, *a-bda-*, *fra-bda-*). Разни сл. облици сводили би се на синкопе ненаглашених вокала и дисимилације у дугом гласовном низу. Германски и словенски назив за лабуда своди се на праие. корен „бео“ у грч. *ἄλωρος*, лат. *albus* итд., који Педерсен према грч. дублети *ἄλωρος*, сх. нагласку *lābūd* и јерм. *alawni* „голуб“ реконструише као *aləbh-* (уп. Frisk Griech. etym. Wb. I 82). Прасл. *loboda* било би, према томе, од **(a)ləbh(e)dō-p(e)dā* (*ə > o*) а облици на *lab-* и *leb-* од гласовне варијанте **albdobda*, са сменом прасл. *ol-/el/* као и код самог назива за лабуда на који се фитоним у својим варијантама очито наслања. Дисимилација **bd-bd > b-d* сама је по себи разумљива.

SMĀRDĀ, SĀBRĀ — два назива за слободног сељака, од којих је први само источно- и западнословенски, X. своди на тм. облик праие. речи за земљу **(dh)ǵhem-*, која би у тм. била проширена суфиксом *-r*: **kmir-/kēm-*. Такво проширење среће се иначе само у ав. *zamarə/zəmar(ə)*, тако да ту X. аргументи дужине корена и потврђености праие. предлошка нису у садејству. Поврх тога, X. у *smārdъ < *kmirdo-* претпоставља још један суфикс *-do-* < праие. *-to-*, који би речи давао значење „снабдевен земљом (за обраду)“. По мом осећању, ако већ ав. *zamar* према стинд. *jmān* претпоставља хетероклитичну основу, једноставније би било узети да је она овде проширена на *-t* као нпр. у стинд. *yākt*, *yaknāh*. У *sēbrъ < *kēmro-* X. претпоставља прасл. промену *-mr-* > *-mbr-* (тако и ниже у својој етимологији зоонима *zqbrъ*), која није ни искључена, али ни довољно потврђена (упркос Трубачову у ЭССЯ 4, стр. 101, *čębrъ* је, као и *kqbrъ*, словенска фонетска „нормализација“ дистрибутивно необичног

⁵Рад предат за штампу у зборнику Знанственог скупа о етимологији одржаног у Загребу јуна 1987.

џѡбрѣ < грч. *θύμβρος* а извођење из *џетрѣ* отпада). Семантичка веза са земљом свакако је прикладна сељачком сталежу, мада се од овог праие. корена у више језика изводе речи не за земљораднике, него за људе уопште: лат. *homines*, стлит. *žtónēs* итд.; о траговима таквог означавања човека у словенским језицима (али непосредним прасл. рефлексом истог ие. корена: *zet-*, *zbt-*) в. мој рад у Зборн. за филолог. и лингв. 31 (1988) 1, стр. 36–41. У сваком случају, при тумачењу ових двају словенских синонима треба поћи од претпоставке да су то старински термини родовог друштва и извршити пажљиву реконструкцију њихова изворног значења, скидајући са њега све феудалне наслоје деградирајућих преосмишљења и конотација (нпр. *smьrdь* ~ *smьrděti*). У том смислу са етимолошког гледишта може бити занимљив стсрп. *sebrovь sьborь* који Душанов законик § 69 забрањује, можда као преживелу установу древне словенске општине; нису ли две речи ове синтагме у етимолошкој вези, тј. није ли **sēmbhros* (vǵddhi-образовање, за дужину уп. сх. нагласак *sēbar*) био онај ко учествује у збору (*sьborь* од **st̥n-bher-* „сабирати се“) одраслих мушких чланова општине (рус. дијал. *сѡбрѡ*, рум. из сл. *s̥imbrā*), тј. управо *sьbor'nikь* коме исти члан законика, штитећи нове феудалне односе, прети казном? Но и Холцерово етимолошко везивање два по примеру блиска социјална термина *smьrdь* и *sebrь* остаје врло привлачно, особито при могућности да се оба заједно сведу на етноним *Κιμῆριοι*, о чему в. ниже.

ТѢСТО — уз ову за земљорадњу само посредно везану реч X. и читав низ сродних сл. лексема као сх. *t(ij)esan*, *tiskati* итд. своди на тм. корен **teik-/toik-* који би био од праие. **dheigh-/dhoigh-/dhigh-* „обликовати глину“ > „зидати“, одн. „обликовати тесто“ > „месити“, уп. грч. *τοῦχος*, лат. *tingo*, ав. *daēz*, а за значење особито нем. *Teig* „тесто“, па и струс. *дѡжа* „наћве“. У *těsto* < тм. **toikto-* имали бисмо ие. суфикс **-dho-* који ми и овде, и уопште у X. етимологијама, изгледа проблематичан (в. ниже). Занимљиво је напоменути да рефлекс наведеног праие. корена у балт. и сл. језицима: стпрус. *seydis*, слов. *zidь*, *zьdati* показује метатезу **dh(e)igh-* > **gh(e)idh-* коју Knobloch у Эт. 1985, стр. 131 објашњава табуистичком преинаком: радња обликовања није се смела непосредно означити да би успела, тј. да се зидање или мешање не би урекло. Можда се обезвучено *tes-/tis-* заснива на сличној преинаци?

Сточарство (76–117)

*KROTЬ, SVERĚPЬ — посреди би била два прасл. антонима (први од њих X. реконструише из *krotiti*, *krotьkь*) позајмљена из тм. као ознаке два за сточарство важна појма: „питом“ и „диваљ“. Тм. **kroto-* био би глаголски придев (?), праие. **gh̥dho-*, сродно стинд. *ghá-* „кућа“, гот. *garda* „тор, обор“, лит. *gaĩdas* „исто“, сл. *gordь*, *-a* > сх. *grad*, (o-)grada итд. Дакле, *krotak* би првобитно значило „припитомљен“ < „ограђен“ (о домаћим животињама). Иначе се реч тумачи, не без уверљивости, као „ушкопљен“, било туцањем (уп. најскорије Куркина Эт. 1975, стр. 16),

било увртањем мошница (ЭССЯ s.v.). Ја бих ипак пошао од формално најближих паралела придеву *krotъkъ* које он има у стгр. хом. *κράτος* „јак“, стинд. *krātu-* „снага“, такође „разум, воља“ = ав. *xratu-*. Грчком значењу одговарало би рус. дијал. *крѳткѳий* „крепки“, а индоиранском психолошком семантиком дала би се објаснити бифуркација словенских значења: у већини примера *„разуман“ > „послушан“, али дијалекатски и *„своје-, само-вољан“ > „суров, окрутан“ (рус. *кроткой*) или „смео“ (чеш. дијал. *krotkuj*). Одавде би ваљало извести и значење рум. позајмљенице *a oscroti* „штитити“, на које Х. много полаже, држећи да оно сведочи о првобитном значењу корена *„ограђивати“. За проширење праие. *u-* основе придевским *-kъ* у сл. уп. *тъпъ-къ* = стинд. *tanu-ka-* поред *tanu-*, грч. *τανύς* ~ лат. *tenu-is*. Придев *sverěpъ* (тако се реконструирате прасл. облик: варијанте на *svьr-*, *svir-*, *sur-* очито су плод редукција и накнадних дужења) значао би изворно „зверски“ и у основи имао управо тм. рефлекс праие. речи **ǵhuǵ-* која је у прасл. *zvěťь*, лит. *žvėris*, грч. *θήρ*, лезб. *φήρ*, лат. *ferus*, *fera*. Суфикс би био или већ тм. од праие. **-bho-*, или сл. *-ěp-* као у чеш. *skořepa*, укр. *mazepa*, *durępa*, који, уосталом, претпоставља и традиционална етимологија од *surovъ* (уп. Меркулова у Эт. 1964, стр. 79). Но чеш. *skořepa* је само једна од преинака прасл. сложенице *(*s*)*kor(o)-lup-*, а украјинске речи тешко да могу свој изоловани суфикс посведочити као прасловенски. Нису ми у творбеном погледу много убедљивије ни етимологије које у *sverěpъ* траже неки праие. корен *(*s*)*verp-*. Најпре ће бити у праву М а с h e k да је реч сложеница са основом повратне заменице у првом делу. Додуше, његова претпоставка *гѣр-* „хватати, качити“ као другог елемента изазива семантичке недоумице (по њему, првобитна примена придева била би у фитонимији). Ја уз резерву помишљај да би *sve-гѣръ* био првобитно „онај који напада сам од себе, без повода“, са другим чланом сродним индоиранском *rǵp* у вед. *rǵrah* „повреда“, *pari-rǵp(in)*, ав. *rap-ti-* „напад“, парт. *rj-*, срперс. *rp-*, согд. *rnβ* све „нападати“, хотаносакски *raph-* „борити се“. Но тај корен није ни потврђен за ие. прајезик, ни довољно „оштар“ (**r-* или **l-*?) уп. Mayerhofer, Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen III 41.

TVOR-; POTO — већ су поменута Х. тумачења ове две лексеме, чија би значења „затварати“ и „сапињати (ноге)“ такође била изворно везана за одомаћивање стоке. Традиционално свођење прасл. *tvor-* у *za-tvoriti* на корен **ver-/vor-* у *ot-voriti*, погрешно декомпонованом као *o-tvoriti*, Х. побија указујући на лит. *tvord* „плот, ограда“, но он при том одваја ту реч од *tvėrti* „правити“ и сл., између осталог и „ограђивати“, као од случајног хомонима; Фгаенкел међутим обе речи везује за прасл. *tvoriti* „правити, стварати“, *tvorъ*. Своје аргументе против Холцеровог, а у прилог традиционалног тумачења прасл. *poto* „пото“, лит. *pántis* id. (поред глагола *pinti* „плести“ = прасл. *peiti!*) изнели смо више.

*ZVON — „пас“? Ту тм. позајмљеницу од праие. **κυον* Х. претпоставља у сл. речима основе *zven-/zvon-* са разним значењима: 1) „лајати“,

„лавеж“ (само у источносл. говорима); 2) „ругати се“ и сл. (уп. псовати); 3) читав низ фитонима чија се немачка имена изводе од *Hund* „пас“; 4) руски називи за коцку *ко-*, *по-звонџ* и сл., у вези с њима *звечанка* „водена змија“, нем. *Wüfel-natter*; 5) сх. назив рибе „*Galeus canis*“ зука; 6) чеш. дијал. „скитати, следи́ти без престајка (дете мајку)“. Мора се имати резерва према Х. раздвајању хомонимних сл. речи у значењима „лајати“ и „звонити“. Семантички јаз међу њима који он види да се премостити за једничким значењем „гласом или звуком упозоравати“, што је са људског становишта главна функција и лавежа и звоњаве (уп. прасл. тип топонима **zveni-/zvъni-gordъ*). Од биљака чија имена у сх. имају основу *zvon-* оне које знам зову се тако по звонастом цвету. Свеједно, Х. запажања о појединим скривеним и неочекиваним семантичким везама врло су занимљива; особито је то табела на стр. 93, где је приказан паралелизам у разним ие. језицима ознака за „пса“, „зглавак“, „пршљен“, „коцку“ и „комад рибе“, с тим што би у прасловенском цео тај опсег био покривен тм. позајмљеницом *zvon-*. Ваља још напоменути да се ради делом о архаичним лексичким спојевима и семантемама праиндоевропског текста, уп. коцкарске термине стинд. *šva-ghnin-*, грч. *κύων*⁶ односно подударан фитоним: дачки код Диоскурида *κινούβοιλα* = лит. *šún-obuolas* „псећа јабука“.

TĚŠITI, TOLITI, TELE — све те прасл. лексеме Х. преко темематског своди на праие. **dhē(i)-* „дојити“. У *u-těxa* (првоб. **„подој“*), *tixъ* (првоб. **„подојен“*) имали бисмо непотврђено *s-*проширење тог корена, а у друга два случаја потврђено **dhē-l-* (лат. *fēlare*, грч. *φῆλυ-ς* = стинд. *dhārú-* итд.). За *tixъ* итд. ипак би се могло размишљати о вези са лит. *teisùs* „праведан“, *tiesd* „правда“, *tiēsti* „у-, исправљати“, стпрус. *teisi* „част“, уп. социјално и државноправно значење стерп. формуле *миръ и тихость* (Даничић s.v.). Глаг. *toliti* се са творбеног становишта схвата као каузатив од *tlēti* (Варбот у Эт. 1970, стр. 58–59), али семантички прелаз „гњити“ > „чинити мирним, задовољним“ ипак није вероватан, и значење основног глагола косило би се са присуством елемента *tol-* у старој сл. антропонимији (нпр. стерп. *Толи-мир*, *Толи-слав*, *Тољен*). Што се тиче прасл. назива за младунче краве, Х. етимологија такође је семантички примамљива, поготову јер је то термин какав се зајми; но недавно је В. В. Иванов *tele* повезао са хуритским *tilla/tella* „бик“ и покушао да објасни као првобитну радну именицу са *-nt-* активног партиципа, доцније преосмишљену у назив младунчета, док би изворно значење чувала старопруска реч *klente* < **tlente* „бик“ (Эт. 1985, стр. 142).

***DREVЪ** у стсл. *древънь*, сх. *древан* итд. Х. изводи из тм. **dreco-* од праие. корена **treu-* у староир. и герм. речима које значе „расти, зрети, цветати“ и сл., очито узимајући за првоб. значење „одгојен, одрастао“ и

⁶Види В. В. Иванов у *Славянское и балканское языкознание*, Москва 1977, стр. 199–200.

стога сврставајући позајмљеницу под сточарство; но колико ја знам *drevъľь* у сл. језицима значи само „antiquus, priscus“, а никада „vetus, maturus“ о стоци; стога X. етимологија није боља од уобичајеног везивања речи за *dervo, drъvo*, које X. као „semantisch deutlich schlechter“ одбацује; напротив, како то намеравам да подробније образложим у једном посебном раду, везивање значења древности за „дрво“, праие. **dereu-/dru-* сеже у прајезичку давнину: реч је о митолошкој представи „светског дрвета“, средишњег стуба на којем стоји свет, подупрт њиме у часу стварања, а коме је суђено да се преломи или да га за њ везана немам прегризе о смаку света; то митско дрво означава се као старо у архаичним песничким текстовима, нпр. хом. *δρῦς παλαιφάτος* (τ 163), стнорд. (Vqlusprá 47) *aldna tré* (= Yggdrasil). Тако би (*старо*)древан првобитно значило „стар као старо = светско дрво, тј. као сам свет, одискон“.

BOLNA, GOLĚŃ, BEDRO, ĚDRO — четири су прасл. назива за делове људског и животињског тела, од којих прва два X. просуђује као тм. позајмице из сфере сточарства, поред којих постоје изворне словенске речи од истих праие. коренова; поред *bolna* „крзно, руно, кожа, опна“ — прасл. *pelena*, лит. *plėnė* у вези са грч. *πέλλη*, лат. *pellis*, нем. *Fell* (< праие. **pel-n-/pol-n-*), а поред *golěň, golěno* — прасл. *kolěno*, лит. *kelėnas* (традиционално се прва лексема своди на *běľь*, друга на *golъь*). У *bedro* пак, као и у *loboda*, имали бисмо праие. кор. **ped-* „нога“ (који иначе није потврђен са суфиксом *-r*), док би се за *ědro/adro* темематским озвучењем озаконила још од Фортунатова предлагана веза са грч. *ἦτρον, ἦτρον*, нем. *Ader* итд.; варијанта са *n-* (сх. *недро* итд.) могла би се уместо погрешном декомпозицијом *въп ědrěхъ > въ nědrěхъ* објаснити прајезичком сложеницом срвнем. *in-aedere* „утроба“ стир. *in-athar*.

ZQBRL — овај прасл. зооним X. изводи, уз *mr > mbr* као у *sebrъь*, из тм. озвученог облика праие. придева **ket-*, „шут, без рогова“, позивајући се на мало изражене рогове свр. бизона насупрот туру и на податке античких аутора о раси говеда без рогова у Скитији. Но прасл. *zqbrъь* не може се посматрати одвојено од назива за исту животињу у суседним језицима: лит. *stuňbras, žebriš*, прус. *wissambris*, нем. *Wisent*, затим *dombaj* у више кавкаских језика (Гамкрелидзе / Иванов II 251), уп. и рус. *изубрьь* „врста јелена“, срп. хидроним *Изубра* у сливу Ибра.

BEDR- реч је о основи у сл. називима разних биљака; већ су ранији етимолози покушавали да је разликују од горепоменуте речи *bedro*, претпостављајући везу са *bosti, bod-em* или са стинд. *bhadrá-* „срећан“, а X. види у њој тм. реч за перо: праие. **petro-* у стинд. *pátra-*, нем. *Feder*; пореди грч. *петро-σέλιον* (где први део не би био од *πέτρα* „стена“, већ у вези са *ὑπο-πετρ-ίδιος*), а за значење и лат. *pimpinella* као редупликацију од *peppa*. Веза ове лексеме са сточарством већ је сасвим танка: огледа се у појединим именима домаћих животиња као чеш. *bedruša*, пол. *biedrawa* за краву одређене боје.

Пчеларство (118—122)

SVĖPETŲ „саће“ а и само *sъtъ* > сх. *cam* били би од тм. **свер-* < праие. **цѣbh-* „ткати“, првобитно „кретати (се) тамо-амо“. Тиме X. овај праие. корен реконструише са једним *s-mobile*, чему међутим нема потврде у другим ие. језицима. Претпоставка Куркине, Эт. 1971, стр. 78—79, да су и *svēpetъ*, *svēpati* „трести (се), дрхтати“ и *sъtъ* < **sup-to-* као глаголски придев у вези са *suti*, *sъpъ* изгледа ми боља него X. вештачко одвајање лит. *sùpti* „љуљати“ од овог прасл. глагола, који се са своје стране везује за лат. *supo*, *dissipo*, сведочећи о праие. **seup-/soup-/sup-* „тресењем празнити“. Није ми вероватан ни суф. *-dho-* < тм. *-to-* у *sъtъ*.

TRŌTŲ — прасл. назив за трута очито је у вези са лит. *trānas* id., а постоји упадљива сазвучност, на коју је указао још Zupitza, са грч. *θρόναξ*, нем. *Drohne*, но из поређења тих двеју речи излазило би праие. **dh-*. X. ту несагласност изравнава претпоставком о тм. пореклу словенске и балтске речи, али то једва да је потребно; упркос X. начелној оградѣ од ономатопејских коренова, он се овде позабавио једном ономатопејом, код какве је могућа дублета *d(h)-/t(h)-* не само на праиндоевропском плану, већ и у оквирима једног језика: тако дублету у лет. *tran(i)s/dranis* не морамо објашњавати позајмицом овог другог облика из средњенисконемачког *drane* како то чини Fraenkel II 1110.

Складиштење (123—129)

PROKŲ — првобитно би значило „оно што је сачувано, залиха“, преко тм. од праие. кор. **bhgh-* „чувати“ у гот. *baīrgan*, рус. *beregú*, источно-лит. *birginti*, који X. претпоставља са непалаталним *-gh-* упркос осет. *-bārz-* „покривати“. Но сл. речи од тога корена не показују значење у вези са складиштењем пољопривредних производа: стсл. и струс. *прокъ* „претекао“, рус. *прѣчный* „трајан, чврст“ и разне прилошке и предлошке употребе у значењима „даље, убудуће“, које доста блиско стоје досада поређеним речима грч. *πρόκα* „одмах“, лат. *reci-procus*, *proc-ul*. Ни за лит. *pirkià*, због кога X. одбацује ту традиционалну етимологију прасл. лексеме, није извесно да се своди на претпостављену семантику; основна реч значи „зградаца“, а само дем. *pirkàitē* „остава“ (уп. Fraenkel I 595—6). Да се сх. дијал. *прѣћа* (Хвар): „ћемер, кожнати пас у којему морнари и путници чувају новце“ своди на посебно тм. образовање **pork-tiā-* < **dhīā-* изгледа ми сасвим невероватно; та реч је, по свој прилици, од прасл. *port-* „ремен“ или, још пре, од јсл. *pratiiti* < лат. *portare* (уп. Куркина у Эт. 1975, стр. 20; в. и ниже).

GŔRNŲ „лонац“ X. одваја од хомонима *gŕrnъ* „пећ“ = лат. *furnus* и везује за гот. *hvaīrnei* „лубања“, стисл. *hverna* „суд за кување“ < праие. **qŕer-n-*, без назалног проширења у стинд. *сарú-* „котао, лонац“, стир. *coire*, стнорд. *hverr* id. (он се на стр. 14 изјаснио да балтски и словенски облици тм. речи не дају основа да се закључи да ли је тм. чувао лабиоверале или

не; но прасл. -ъ- у овој речи иза *g-* сведочило би о тм. лабиовелару.⁷ *X.* пренебрегава формално поклапање лат. образовања *forn-ix*, **furn-iculum* > фрц. *fournil* од *furnus* са прасл. *gъrn-ъсь* према *gъrnъ*, на које указује Трубачев, Эт. 1973, стр. 4.

Друштво (129–144)

SVOBODĚ, SLOBODĚ – *X.* осмишљава у духу тм. хипотезе могућност, која је већ привукла Махека, да се *svo-bodъ* „слободан“ схвати као сложеница подударна староиндијској *sva-pati-* „свој господар“. Традиционална етимологија сматра придев секундарним у односу на именицу *svoboda* која би била abstractum на *-oda* од основе повратне заменице **sjobh-* (гот. *sibja* „породица“, етноним *Schwaben*, рус. *о-сѡба*, лет. *at-svabinat* „ослобађати“). Основни приговор томе углавном прихваћеном објашњењу, а у прилог везе за коју се залажу *X.* и Махек, произлази из паралелизма *svobodъ* : *gospodъ*, *svobodá* : *gospodá*, јер у *gospodъ* имамо свакако праие. **-potis* „господар“, и то са нерегуларним фонетским третманом; но он није објашњив ни темематском фонетиком, те *X.* реч *gospodъ* разматрајући *svo-*, *slo-bodъ* потпуно заобилази и осврће се на њу само узгред и неодређено тек на сасвим другом месту, па ћемо и ми о томе још нешто рећи ниже. Још да овде поменемо да у коментару трачко-фригијског теонима *Σαβάδιος* (и сл.) – који означава Диониса па се, с обзиром на лат. назив бога *Liber* везује за прасл. *svobodъ* – *X.*, противно својој начелној одлуци, прејудицира своју кимерску хипотезу, судећи да би реч, ако је сродна словенској, такође била позајмљеница из кимерског (стр. 132). Оно што се чини сасвим неприхватљиво јесте *X.* одвајање од *svobodъ* фонетске варијанте *slobodъ* „слободан“ и свођење на посебну тм. сложеницу **slo-bodi-* < праие. **sl-poti-* „господар села“ (први део био би атематски еквивалент словенској речи *selo*, уп. горе етимологију *loboda* < **l-podá*).

SIRĚ „сирот, удов“ – у већ присутно поређење са грч. *χίρα* „удова“, лат. *hērēs* „наследник“ *X.* увлачи стинд. *hiyate* „бива напуштен, остаје“, гот. *gaidw* „Мангел“, тако да уместо безвучне аспириране на почетку корена – према каквима у начелу има резерву – претпоставља звучну: **ǵhē(i)*-објашњавајући прасл. *sirъ* лит. *šeirė* „удова“ темематским обезвучењем. Но при поређењу сл. и балт. облика са грчким и латинским сам *X.* увиђа једну тешкоћу: у грчком и латинском суфикс *-r-* дошао је пре вршења Schulze-овог закона, тако да се пред њим дифтонг са дугим првим делом упростио, док балтосл. **kei-ro-* претпоставља позније, дакле не прасродно, већ само паралелно образовање. Тиме се губи аргумент дужине корена у односу на поређење са ав. *saē-* „сиротео“; штавише, постоји добар разлог да се староиранска реч просуди као потпуна и једина поуздана паралела словенској и балтској. Наиме, *saē* < **šayī-* потврђено је само као први члан

⁷Као у *gъnati*, *кѡто*, уп. O. Szemerényi, *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft*, Darmstadt 1970, погл. V 7.7

сложенице и стога, по Caland-овом правилу, претпоставља засебан облик придева на *-ro: *šaira- < *kei-ro- једнак балтословенској форми, уп. ав. *spili-dōiθra-*, вед. *švityáñs* према стинд. *švitrá-* „део“, стперс. (у ЛИ) *спидра-*, срперс. *spīhr-*; ав. *dərəzi-rada-* према *dərəzra-* „чврст“, грч. *κυδι-ἀνειρα* према *κῶδρός* итд.⁸

ТРОЋЪ „чета“ — само стсл. *тржтъ* и струс. *trutъ, trutъ*; X. своди реч преко тм. на праие. **dhrung-h-dho-*; исти корен био би у стир. *drong* „чета“, а без назалног инфикса, између ост., у сл. *drug, družina*. Претпостављено тм. образовање не изгледа ми вероватно. Пре бих помишљао да је *troťъ* < **trōťъ*, формално = вед. ЛИ *Tarantáh* „онај који наступа, савлађује“, тематизована основа партиципа од *tṛ-*, *tarati*; тако би се сл. реч могла схватити као „одред у наступању, експедиција“.

ГОЈЪ II и III — насупрот својим претходницима, X. од *gojъ I ~ gojiti ~ žiti* одваја прасл. **gojъ* у значењу „мир“ и поистовећује ту реч као тм. позајмљеницу са (*po-*)*kojъ*, од праие. **qʷoi-*, док бисмо у другом делу руске речи *из-гой* „искупљени кмет, пропали племић“ итд. имали други хомониман прајезички корен **qʷoi-* > тм. **gʷoi-*, који је непосредно одражен у прасл. *сѣпа*. Мени је убедљивија Трубачовљева етимологија од *jbz-žiti* (Эт. 1983, стр. 15; ЭССЯ s.v. *jbz-gojъ*). Што се тиче значења „мир“, оно се могло развити из каузативног „одржавати у живосту, гојити, гајити“, као што је сх. *гај* „шума поштеђена од сече, остављена да расте на миру“; несумњива је веза укр. диј. значења *гой* „радост, забава“ са *u-ži(va)ti* итд.

МБСТЪ, *mьsta* „освета“ X. преко тм. поистовећује са непосредно баштињеном прасл. речју *mьzda* (стинд. *mīdhá-*, ав. *mīzda-*, грч. *μισθός*, гот. *mizdō*, нем. *Miete*). Он с правом претпоставља везу *mьstъ ~ mьzda* коренској етимологији прве речи од **mei-/mi-* „мењати“, али не видим зашто за успостављање те везе треба прибегавати темематској позајмици, када је оно могуће на словенској равни, ако узмемо да је **mьstъ* девербатив на *-tъ* од *mьzditi* отпр. као *masъ* од *mazati*?

РЪТ- „питати“, РЪТ- „веровати“ — ова два корена, која неки други под претпоставком алтернације два полугласа поистовећују, X. просуђује као различите тм. позајмљенице из правне сфере Глаг. *pytati* „питати“, **pylati* у сх. *pmati* „њушити“ био би од ис. корена **bheidh-/bhoudh-/bhudh-* који је у *bьděti* итд., за значење уп. грч. *πυνθάνομαι* (стара етимологија везује ту сл. породицу речи, заједно са прасл. *рьвати* „надати се“, за лат. *putō*, тох. А *put-k* „судити, разбирати“ и не чини ми се лошија од Холцерове). Са друге стране, **pyl-* у струс. *пцєвати* „мислити, веровати“, **ne-pьtja* „приговор, сумња“ било би од праие. **bheidh-* које је у лат. *fidō*, грч. *πεῖθω* итд., па и у изворно сл. *bьditi*.

⁸Уп. Chr. Bartholomae у *Indogermanische Forschungen* 11, стр. 132.

Обрада дрвета (145–154)

DOLGA „у-длага“, „дашчица за имобилизацију сломљене кости“ поклапа се у значењу са срвнем. *zil(i)ge id.*, одакле нем. *Zelge* „одрезана грана“; трећу потврду праие. корен налази у ир. *dluigim* „расцепљивати“ и стога не видим добар разлог зашто Х. ову праслов. реч заједно са прасл. *dolnъ*, лит. *délna(s)* „длан“ своди као тм. позајмљенице на праие. корен **těl-/tol-/tl-* „раван, равна подлога, даска“, који је изм. ост. у прасл. *tylo*, лит. *tiltas* „мост“. Што се тиче назива за длан — који семантички не спада у дрводељство — Х. поводећи се за семантиком немачког *Handfläche* претпоставља значење „раван“, но мени се чини убедљивија стара етимолошка веза са **dhel-* „удубљен“ у прасл. *dolъ*, тим пре што и балтосл. акут у *délna(s)*, струс. *dolónъ*, сх. *dlán*, као и **l̥* у грч. *θαλάμη* „јама“ претпостављају ларингал, те би за ову етимологију говорио и Холцеров „аргумент дужине корена“ (**dhelə-*: 4 фонеме према 3 у Холцеровој етимологији). Поменимо још најновије И в а н о в љ е в о везивање словенске и балтске речи за тох. А *āle*, Б *alyina*, где би почетно *dl-* било упрошћено као и у другим случајевима у тохарском⁹

PORKЪ „опасдна справа“ у цел. *prakъ*, чеш. *prak*, стпољ. *prok*, струс. *porokъ*, било би из тм. од праие. кор. **bhergh-* „чувати“ који (а не **bherǵh-* „висок“) Х. претпоставља у нем. *Burg*, (пред)грч. *πύργος* „кула“, кушан. *барго-* „храм“, нперс. *barū* „насип“. Семантика „кула, утврда“ > „опасдна справа“ за коју се Х. залаже доста је прихватљива. Но питање је треба ли одатле изводити и прасл. **portja* у сх. *prāh(к)а* итд., за које се са друге стране намеће веза са прасл. **port-* „ремен“ (Куркина, Т. 1975, стр. 21 и д.). Од наведених речи треба одвојити сх. *praħa* „свађа“, које је много пре у вези са *прети се*, *препирати се*; образовање типа *задаħа* од *задати* претпоставља *pr-ati*, уп. рус. *(no)прать* (за хомонимно *prāħa* „кеса о појасу“ в. више).

TVĀRDЪ — као што претходна етимологија налази тм. корен **perk-* „чувати“ по други пут у једној сл. речи, тако бисмо и овде поново имали посла са тм. **tver-* „врата“; прасл. придев би, дакле, испрва значио „снабдевен вратима“ > „утврђен“; било би то образовање на ие. **-to-* > тм. **-do-*, насупрот праие. **-dho-* > тм. **-to-* у лит. *tvirtas* „тврди“; но том тм. етимологијом Х. лит. реч одваја од глагола *tvėrti* „сложити, оградити“ итд. чијим се она архаичним партиципом перф. пас. обично сматра. Ипак ће бити да у *tvėrdъ*: *tvirtas* од *tvėrti* имамо један однос као *čestъ*: лит. *kiñštas* од *kiñšti*, у којем једини проблем г.редставља сл. *-d-*, но пре му треба тражити унутарјезичко објашњење него претпостављати позајмицу.

*ТУКЪ у стсл. *истѣканънъ* „изрезбарен“, сх. дијал. *тукати се* „сретати се“, *тѣк-* у *тачан*, *тачка*, *такнути* итд. Х. преко тм. изводи из праие. **dheugh-* у грч. *τεύχω* „правим, градим“, ир. *dūan* „песма“,

⁹ Балто-славянские исследования 1986, Москва 1988, стр. 58.

dūal „прикладан“, арг. *dugan* „nützen, passen“ итд. (са грч. *τυγχάνω* „погађам“ поредио је већ *Мас'ек*, али претпостављајући **teukh-*, док традиционална етимологија полази од усамљене паралеле грч. *τίκος* „чекић, маљ“). Лично сумњам да је веза грч. *τεύχω* са дрводељством стара и исконска; много ми је примамљивија могућност да се хомонимија са индоиранским **dheugh-* „мусти“ осмисли установљењем заједничке семантике једног праие. кор. на; уп. К 6 (*Ζεύς*) *τεύχων* ... *ἄμβρον*: ту се може доиста схватити да небески бог = вед. *Дуђић* из муза кишу из облака, који се у ведској митологији замишљају као краве (грч. *ἄμβρος* „киша“ је, без обзира на своје (предгрчко?) -β- уместо очекиваног -φ-, у вези са вед. *abhṛá-* п. „облак“, ав. *awrət* id., лат. *imber* „киша“). Тиме би се поткрепило и *Pisani*-јево етимолошко-митолошко поређење грч. *Τύχη* „богиња среће и судбине“: вед. *kāta-dhuk* „онај ко испуњава све жеље“, *Kata-duhā* „небеска крава која испуњава жеље“. Уп. распон значења сл. *god-* у сх. *по-год-ити*, *до-год-ити се* (грч. *τυγχάνω*), *по-год-ан* (Холцерово тм. **tuko-* „zusammenpassend“), *год-ина* „киша“ (грч. *ἄμβρος*).

Остало (155–162)

GVĚZDA, *zvězda*, лит. *žvaigždė* — по X. од тм. **ǵuoiddā-* „звезда“ < праие. **k̑uoi-tā-* „осветљена“. Тм. етимологијом X. успева само да „озакони“ и пре њега претпостављану везу са *svēt̥* „светлост“, лит. *šviečiu* „светлим“, али не решава друге фонетске проблеме који произлазе из поређења наведених облика са неким другим вероватно сродним речима, као спрус. *svaigstan* „светлост“, лит. *švaista* „блесак“, гот. *hveits*, стисл. *hvitr*, нем. *weiß* (код тих германских речи X. прихвата праие. дублету **k̑eid-* поред **k̑eit-* не прибегавајући могућности инојезичне позајмице!), затим осет. *ävzist*, *ävzestā* „сребро“. Остају отворена и питања морфолошке структуре и првобитне семантике речи: да ли је она изведена или сложена, да ли је изворно означавала стајаће светило, фиксну звезду (тако Трубачев ЭССЯ s.v.), или Венеру — Даницу, звезду „која ствара (-da < праие. **-dhe₁* по Fraenkel-у) светлост“, тј. најављује дан. Сл. облик на *gv-* према балт. *zv-*, као и дублету *kvēt̥*: *svēt̥*, балт. такође *sv-* најлакше је објаснити депалатализацијом **ǵuoi-*, *k̑uoi-* > **ǵuoi-*, **k̑uoi-* извршеном у прасловенском још пре него што је *ǵ*, *k̑* прешло у спирант. Што се тиче колебања у звучности, може се помишљати на укрштање са сазвучним синонимима (балтосл. **geid-* „светлети“ поред *kveit-*: Ма жюлис у Эт. 1984, стр. 124–128), као и на ономатопејизацију корена (уп. сх. *праско-зорје*, доба дана када пуца зора, према стсл. *brъзъ* „зора“, лит. *brėkšta* „свиће“ итд.).

РĚТИ, *roj̥* X. сматра тм. позајмицом од праие. **bhā-je/o-* које је у сл. *bajati*, позивајући се на аналогно образовање *pēsny* „песма“: *basny* „басма“ и на значења „певати“ у финским позајмленицама од сл. *bajati*. Мени остаје привлачнија Труба ч о в љ е в а етимологија од *rojiti*, јер се по мојим сопственим налазима, које намеравам да објавим у склопу једног другог

истраживања, може за прасловенско доба претпоставити обред типа српске славе, у којем је ритуално наздрављање пићем било редовно пропраћено песмама почасне, евентуално и епске садржине.

ЋДРО „језгро, тестис“ X. преко тм. изводи из праие. **nt(e)ro-ent(e)ro-* у речима разних језика са значењем „унутрашњи, утроба“ (такође прасл. *otroba, jetra*). Ја пак не бих *edro* одвајао са X. од прасл. *edrb* „чврст, крепак“, нити са Трубачовом (ЭССЯ s.v.) овај придев од индоир. теонима *Indra-*, већ бих пре са Ивановом и Топоровом¹⁰ устрајао на тој вези, мада је они донекле разводњавају тражећи *terminum comparationis* трију значења у општем култу плодности. Може се конкретније указати на везу бога громовника и језгра коштуњастих плодова у српским веровањима о првој пролећној грмљавини. Можда је праие. **indro-* у митолошкој примени означавало „громовну стрелицу“ — фулгурит, уп. — не генетски, већ типолошки — струс. значење *ядрб* „топовско зрно“ (од XVI в., уп. Одинцов у Эт. 1984, стр. 173).

ГОЛОБЪ — одавно уочену сазвучност прасл. назива латинском синониму *columbus* X. решава тако што прасродству или латинској позајмици у словенском претпоставља темематско порекло орнитонима. Поводећи се за ЭССЯ он греша кад пројектује сх. *гълуб* на прасл. раван: тај облик је плод укрштања сх. речи *голуб* и *гълѣб* (< прасл. *galębь, vřdđhi-* образовање, са дужењем *o > ѓ* у првом наглашеном слогу и редукцијом *-om- > -m-* у другом ненаглашеном, од *golębь*). За однос звучности *golębь: columbus* (и грч. *κόλυμβος „Podiceps minor“*) уп. лит. *gulbė* „лабуд“: прасл. *кълрѣ id.*¹¹

После овог појединачног прегледа и коментара Холцерових темематских етимологија може се учинити један сумарни осврт на њих са фонетске, морфолошке и семантичке стране. У „закључној напомени“ уз етимолошки речник (стр. 163–165) сам X. се осврће на заступљеност тм. гласовних закона у његовим етимологијама. Непосредан доказ да прва два најкарактеристичнија закона припадају истом језику било би њихово присуство у истој речи, али ако се изузму комбинације са суфиксима, који се на прајезички план пројектују мање поуздано него коренови (нпр. праие. **ghmer-to-* > тм. **kmir-do-* > *smьrdь*), структура праие. корена, не допуштајући сустицај звучног аспирираног и простог безвучног оклузива, онемогућује такву проверу; посредно сведочанство о јединству темематске фонетике и самог слоја тм. позајмљеница пружају, међутим, унакрсне комбинације гл. закона 1° и 2° са 3°–6°, нпр. 1° + 3° у *loboda* или 2° + 3° у *prokь*. X. превиђа могућност да се праие. *media aspirata* и *tenuis* сустекну у речи сложеној од два праие. корена; сáмо по себи, то не би било вредно помена, да он неколико реди ниже у другом контексту не наводи управо једну такву реч, прасл. *gospodь* која се заједно са лат.

¹⁰В. В. Иванов / В. Н. Топоров, *Исследования в области славянских древностей*, Москва 1974, стр. 190–191.

¹¹ЭССЯ s.v.; Холцер ту паралелу не помиње.

hospes, *hospit-is* поуздано своди на праие. сложеницу **ghos(ti)-potis*. X. наине, примећујући да се ни у једној тм. позајмљеници не јавља праие. *sk*, *st*, *sp* озвучено у *zg*, *zd*, *zb* претпоставља позиционо ограничење за 1° у том смислу, да се tenuis иза *s* није озвучавала, и као пример да је управо *gospodъ* према *svobodъ* < **suo-poti-*, пример очито неприкладан, јер би се у темематском по 2° очекивало **gh-* > *k-*, дакле **kospodъ* (ако већ X. не одбацује општеприхваћену и сасвим убедљиву етимологију ове речи; изричито бар он то не чини.). Остаје чињеница да је *gospodъ* једна реч где имамо, додуше, одступање од прасл. консонантизма у смислу звучног одраза праие. tenuis: *d* за праие. **t*, али која се иначе фонетски не уклапа у темематску хипотезу, а при том је, како смо горе назначили, речи *gospoda/gospodъ* < **ghos(ti)-potis* и *svoboda/svobodъ* (по Махеку и Холцеру од **svo-potis*) тешко и у формалном и у семантичком погледу одвојити једне од других. Проблем да ли је прасл. *gospodъ* баштињена или позајмљена реч не може се једнозначно решити на плану фонетике. Важније је да у односу на дословну вредност „поседник гостопримне власти“ „домаћин“, очувану у латинском *hospes*, праие. **ghos(ti)-potis* у прасловенском показује значајно проширење значења у „господин, племић“, и да је тај семантички развој потпуно аналоган ономе који Thieme претпоставља у индоир. *arya-* изведеном од *ari-* „гост“: досл. „гостопримац“, одатле „домаћин“ „господин, племић, Аријац“. Постоји и другачије тумачење семантике прасл. *gospodъ*, које је усредсређено на сакралну примену речи у вези са индоевропским култом гостопримства (в. нпр. Иванов у Эт. 1971, стр. 305). Но и у религијској као и у социјалној примени речи *gospodъ* да се установити јасан индоирански утицај. Ако је прасл. *bogъ* позајмљеница или бар, у значењу „*deus*“, калк из иранског, и ако се, по Нумбасх-у прасл. *mirъ* своди преко скитског **mihr* на *midra-*, ми у прасловенском имамо одражена прва два члана индоиранске тријаде божанских функција тесно везаних за друштвено устројство, коју чине *mitra-* „уговор“, *bhaga-* „удео“ и *aryaman-* „гостопримство“. Трећи члан, име божанства вед. *Aryaman-* = ав. *Airyaman-*, изведено од *ari-* „гост“ као и самоназвање Аријаца, одговара својом семантиком „покровитељ гостопримства“ (уопште бескрвних веза, посебно брачних), прасл. речи *gospodъ*, те се и за њу може узети да је, у теонимској примени, ирански калк. Штавише, веза *gospodъ bog* била би претхришћанска и одражавала би иранску везу *baga-* + *aryaman-*, као што Попоров за рус. израз *мир да бог* узима да одражава спој друга два члана тријаде *midra-* + *baga-* (уп. срп. божићни обред *мирбожање*, повезан са здрављем говеда, чији је покровитељ Митра). Тако целокупан значењски распон праие. **ghos(ti)-potis* > *gospodъ* у прасловенском има своју пуну аналогију у једном важном сегменту индоиранске идеологије, где се ознаке највишег друштвеног сталежа и једне за друштвени живот важне божанске функције свде на семантику гостопримства. Посреди не може бити паралелан развој у индоиранском и словенском, нити заједничко наслеђе, већ ваља претпоставити ирански — пре свега скитски — утицај на Словене.

На његово релативно позније датирање упућивао би и „средњеирански“ облик теонима *miθra*: **mīhr* (тако и у средњеперсијском) претпостављен позајмљеницом *mirъ*. Средњеиранским говорима биле су својствене и гласовне промене које могу објаснити *-bodъ*, *-podъ* у *svobodъ*, *gospodъ* према стиран. *pati*- < праие. **poti*-: озвучења *t > d* и *p > w, b* између вокала; уп. на пример осет. *fidū* „отац“ < стиран. *pita(r)*- или већ код Херодота IV 59 име скитске богиње огња *Ταβίτι* према стинд. *Tapatī* „грејућа, сјајећа“, имену кћери бога Сунца,¹² при чему консонантизам скитског облика стоји ближе новоперс. *tābān* „блистав“, (*āf*)-*tāb* „сунце“ = курд. *tāw id*.¹³ То не значи да прасл. реч *gospodъ* ваља сматрати скитском позајмљеницом, јер не само сложеница **ghosti-potis* него ни ие. назив за госта који јој је у првом делу нису потврђени у индоир. језицима, а што се тиче сложенице **śuo-poti*-, она је, додуше, потврђена једино у староиндијском, али почетно *s*- словенског облика *svobodъ* сведочи да ни он није могао као такав бити позајмљен из иранског, где је *s*- прелазило у *h*-. Пре треба претпоставити с једне стране словенско превођење иранских семантема: *ārya*-, *Aryaman*-: *gospoda*, *Gospodъ*; *hva*-: *svo*-, *sve*-, а са друге стране утицај средњеиранских рефлекаса речи *pati*- „господар“, самосталне и у сложеницама, на сл. гласовне облике *-podъ*, *-bodъ*, коме је могло погодовати то што се самостална праие. лексема **potis* „господар“ није чувала у словенском. Својевремено је Абаев указао на „укрштене изоглосе“, под којима, између осталог, подразумева случајеве када једна иранска реч показује словенски гласовни развој, а друга, словенска — ирански, при чему посредни не могу бити класичне међујезичке позајмице, јер нити је прва реч потврђена у словенским, нити пак друга у иранским језицима, већ би се пре радило о томе да су у уобличењу једног језика, у нашем случају прасловенског, учествовале мање или веће „струје“ носилаца суседних језика и дијалеката, у нашем случају иранских (Эт. 1966, стр. 247–263).

Оваква интерпретација свакако нас удаљује од Холцерове темематске хипотезе, указујући на други начин којим се могу објашњавати фонетске неправилности код неких прасл. речи, посебно из религиозно-социјалне сфере. Што се тиче творбених типова темематских речи које Х. препознаје у словенском и балтском, он на стр. 167–175 даје у посебном поглављу њихов преглед. По његовом суду, вероватноћа да се у доба позајмица из темематског прасловенски и прабалтски нису још у фонетском погледу осетно разликовали од праиндоевропског може се претпоставити и на плану творбе речи, тако да се за поједине апофонске и морфолошке варијанте позајмљеница не да са поуздањем одредити да ли су настале још у темематском или тек у словенском, одн. балтском. Било како било, Х. све те облике пројектује на темематску раван, па

¹²G. Dumézil, *Romans de Scythie et d'alentour*, Paris 1978, стр. 123–145.

¹³Э. А. Грантовский / Д. С. Раевский у *Этногенез народов Балкан и северного Причерноморья*, Москва 1984, стр. 53–54.

његова напред изнета ограда не може отклонити одбојан утисак који ствара та множина темематских изведеница од истог корена и често са истим значењем, које би све требало да су независно једна од друге прешле Прасловенима и Прабалтима; поготово сумњу побуђују бројне изведенице на *-t*, у којима би било много једноставније видети прасл. или прабалт. образовања него по тм. глас. закону 2^о претпостављати иза њих редак праие. суфикс *-dh(o)*- (који у добром делу иначе малобројних примера, као стинд. *sva-dhā* „својство“ неће бити ништа друго до глаголски елемент сложенице од **dhe₁*). И уопште, уместо што Х. нагомилава, макар и условно, пројекције апофонских и морфолошких варијаната сл. и балт. речи у темематску гласовну форму (понеки тм. облици реконструисани су и на основу усамљених, позно потврђених дијалектизама којима се тешко сме приписати прасловенска старина), боље би било да је ишао обрнутим путем и одстрањујући све што може ићи на рачун словенског морфолошког и семантичког развоја долазио до једне језгрене лексеме протумачиве инојезичном позајмицом.

Исти проблем темематске етимологије постављају на семантичком плану, јер њиховој полиморфији одговара полисемија тм. корена у словенском и балтском, а ми код позајмице из једног језика у други очекујемо конкретно значење у одређеној значењској сфери. Х. додуше у уводној напомени уз етимолошки речник (стр. 47—49) као доказ у прилог тм. хипотезе истиче то што се позајмљенице дају сврстати под неколико значењских одредница: „земљорадња“, „сточарство“, „обрада дрвета“, „друштвене установе“, а нема их у другим сферама значења као „градња каменом“, „обрада метала“, „пловидба бродовима“, „риболов“, „лов“, „коњегојство“, „одевање“, „наоружање“, „митологија“, док би, напротив, равномерна дистрибуција речи протумачивих из темематског у свим семантичким скупинама језика указивала да се хипотеза заснива на случајности. Х. семантичком разврстању материјала може се приговорити да неке лексеме показују веома танку, или проблематичну везу са сферама људске делатности под које су сврстане; једне од њих би се могле с подједнако основа сврстати под неку другу од присутних одредница (нпр. тм. корен **perk-* „чувати“ срећемо и под пољопривредом и под обрадом дрвета, **tver* „врата“ и под сточарством и такође под дрводељством), док друге лексеме потпадају под поједине изузете семантичке сфере: „праћка“, „опсадна справа“ и „тврђава“ под „ратовање“; „бизон“ под „лов“; „звезда“ и „певати“ под митологију и религију. Све у свему, значењска „уснопљеност“ тм. позајмљеница чини се мања од оне коју бисмо очекивали при уобичајеном преласку речи из једног језика у други као последици културних утицаја у одређеним областима живота и рада. Поврх тога, у већини значења прасловенски и прабалтски имали би поред тм. позајмљеница своје изворне речи; за поједина значења била би позајмљена по два тм. синонима („селяк“ и „просо“). Још мање се са уобичајеном представом о конкретном значењу

позајмљенице слаже упадљива вишезначност појединих тм. лексема и коренова у сл. и балт. језицима. И сам увиђајући да морфолошка и семантичка слика тм. позајмљеница у прасловенском и прабалтском не одговара уобичајеном типу „позајмице речи заједно са одговарајућим предметима“, Х. претпоставља да је у некој граничној области могло у дужем раздобљу трајати стање прасловенско- односно прабалтско-темаматске двојезичности, одакле су се тм. речи шириле на остало подручје Прасловена и Прабалта (48). Та претпоставка звучи доста слично мало више наведеној Абајевљевој идеји о инојезичним „струјама“ у обликовању прасловенског етноса и већ нас сасвим ближи покушају историјске интерпретације темематског језика у другом делу Холцерове књиге.

Холцорова кимерска хипотеза

Кимерци су народ који је до VIII в. пре Хр. живео у северном прибрежју Црнога мора, да би их онда одатле — у најмању руку делом — изгнали Скити, након чега су они прешли на исток преко Кавказа и на запад преко Балкана у Малу Азију, где им се након узастопних ратова са Лидијом и Асиријом и епидемија ускоро губи траг. Од грчких извора *Κιμῆριοι* се најпре помињу код Хомера λ 14 у полумитском контексту, но ту њихово име може бити доцнија преинака текста; следећи је Калин из Ефеса (VII в.), а повест кимерске сеобе излаже Херодот у I и IV књизи. За Кимерце у Малој Азији асирски извори знају од позног VIII в. У њима се они зову *Gimirri*, а почетно *g-* имају и други источни облици овог етнонима, као хебр. *Gōmār* Пост. X 2, Језек. XXXVIII, јерм. (из асирског) *Gamir-kē* „Кападокија“. Однос *g-* источних: *k-* грчког облика навео је већ Розвадовског 1925. г. (*Rocznik orientalistyczny* 2) да у кимерском језику претпостави *Lautverschiebung* и припише му још антички облик хидронима *Γάναις* према потоњем *Дон*. Ту претпоставку је у новије време преузео и развио G. Schramm, *Nordpontische Ströme*, Göttingen 1973, који у кимерском види предак јерменског језика. Х. се са Шрамовом књигом упознао тек након што је већ изградио, а делом и објавио своју хипотезу о темематским позајмљеницама у балтском и словенском. Учинио му се могуће да тај свој апстрактно формулисани идиом идентификује са изумрлим језиком историјских Кимераца на основу неколико његових (могућих) реликата, које тумачи различито од Розвадовског и Шрама, јер он, видели смо, за темематски није претпоставио класичан *Lautverschiebung*. Како су кимерски језички остацци, као и код већине реликтних језика, махом лична или географска имена, имајући на уму све ризике етимологизирања ономастичког материјала, на које, између осталих, често указује и Катичић у својој књизи о старобалканским језицима (која је била инспиративна за Холцерову темематску хипотезу), Х. најпре на стр. 179 поставља три теоретска предуслова за етимологију имена:

- 1) предато је значење имена, па се оно може третирати као апелатив;

- 2) име објекта се тумачи као оншти назив за објекте те врсте (нпр. име реке као „Река“);
- 3) не улази се у првобитно значење имена, већ се само гласовним законима разјашњавају фонетске разлике у његовим различитим предатим облицима.

Одмах потом, а пре него што ће изложити своје конкретне кимерске етимологије, X. формулише два додатна темематска гласовна закона до којих је њима дошао:

7° праие. *ǰ* > тм. *ǰ̃*;

8° (као допуна за 5°): праие. *e* пред таутосилабичним назалом > тм. *i*.

На основу ова два закона X. у другом делу књиге модификује реконструисане тм. грађије из „Етиомолошког речника“ (нпр. сада прототип прасл. речи *sebrъ* пише *kimra-* уместо *kémro-*).

Следе темематско-кимерске етимологије, распоређене у леме сличне структуре као оне у „Етимолошком речнику“.

Најпре долази само народносно име Кимераца (180–190). У њему X. налази одлучујућу спону са темематском хипотезом, тумачећи га у складу са тм. гласовним законима као варијанту двеју позајмљеница у прасловенском *sebrъ* и *smьrdъ*. Видели смо да се грчки облик етнонима на *Ki-* и асирски на *Gi-* јављају практично истовремено. Но X. узима да је овај други старији: док би *Kimmérioi* одражавало реалан облик VIII–VII в. у устима самих Кимераца, *Gimmiri* би се заснивало на знатно ранијој иранизираној форми етнонима са **ǰh-* > иран. **ǰ-* (он је, додуше, од иранских језика једино потврђен тек позно у осетском *gumeri* „див“). Асирско *Gi-* предавало би палатално **ǰ(h)-*, а грчко *ki-* — одатле произашло *k-* по тм. глас. закону 2°. Иранска позајамница морала је претходити преласку тм. речи у прасловенски и прабалтски са већ обезвученим *k-* (које је ту третирано као праие. безвучни палатал и дало прасл. *s-*, док би иранско **ǰ-* значило да се замена праие. палатала спирантима у иранском вршила много пре него у прасловенском и прабалтском?). Посреди би била већ позната нам темематска лексема **ǰhmero-* > **kmera-* „земља“ са апофонским и морфолошким варијантама у позајмљеним називима за сељака прасл. *sebrъ* < **kin-ra-*, *smьrdъ* < **kmirda-*. Тако би „Кимерци“ значило „земљорадници“, значење коме X. налази потврду у археологији, а такође и у глоси *Kimmeris θεά* „мајка богова“ (=Кибела) код Хесихија из Диогенијана, узимајући да се ради о Мајци Земљи. Но грчка реч значи само „богиња Кимерка, кимерска богиња“ и не казује ништа више до да су — малоазијски? — Кимерци штовали Кибелу; то је метонимијска фигура коју је Диогенијан у свој речник унео свакако из неког драмског песника, јер се синтагма метрички уклапа у завршни полустих јампског триметра: — — — — — . Варијанту етнонима *Kimβρος* (Посидоније код Страбона VII

2, 2, 293), која се објашњава бркањем Кимераца са германским Кимбрима, X. брани као аутентичну и поистовећује је са претпостављеним тм. изворником прасловенског *šębrъ* (слично већ Rozwadowski и Gołąb, свodeћи реч на **koimo-* > прасл. *šęmja*). Свакако је примамљива могућност да се преко варијаната етнонима *Κίμβρος*, *Κιμμέριοι* доведу у везу два по значењу блиска социјална термина из словенске старине *šębrъ* и *smъrdъ*. Но остајући при тој могућности, ја бих пре него ли три различите кимерске варијанте исте лексеме претпоставио да се разлика два словенска облика своди на то што је први изворно значио јединину, а други множину. При том је *-d-* у *smъrdъ* оно што се не објашњава до нас доспелим облицима народносног имена Кимераца и што наводи Холцера на претпоставку једног не баш вероватног образовања. У стерп. *себрьдинамъ* дат. мн. (Душ. зак. § 152) реч *šębr-* проширена је једним *-d-* у колективном значењу, које не може бити суфикс колектива прасл. *-jadъ*, *сх* и *-adъ*, већ подсећа на (само севернословенски) облик *smъrdъ*. Стога бих ја код ове позајмљенице претпоставио један колективни суфикс **-dъ* који се, будући инојезичног порекла, или није осећао као такав, па је сингуларизован у *smъrdъ*, или је преиначен у сл. колектив на *-ъ* као у полапском *smъrdъ* < *smъrdъ* „селяштво“. Највероватнији извор томе суфиксу видим у множинском (испрва колективном) форманту неких северноиранских говора *-ta*, међу њима и осетског (*-tā*, обичан начин грађења множине у осетском), који се јавља већ у скитско доба код скитских етнонима као *Μασσαγέται*: и у грчкој предаји долази до погрешне сингуларизације плурала, па имамо једн. *Μασσαγέτης* поред правилног једнинског облика у личном имену *Μασσάγης*.¹⁴ Од II в. после Хр. у облицима скитско-сарматских имена на грчким натписима црноморских градова може се следити озвучење *t* > *d* међу вокалима као и иза *r*, уп. нпр. имена са *ἀρδ(α)-* = стيران. *arta-* > ос. *ard* (Vasmer 175, уп. 131 и 165 и оно што смо горе рекли поводом облика *svobodъ*, *gospodъ*). Стога ми изгледа примамљива претпоставка да се *šębrъ*, *smъrdъ* заснива на позајмици из скитско-сарматских говора, из којих би, највероватније у првој половини првог миленија н. ере, била прешла Прасловенима два облика, један једнински, други множински, оба заснована на етнониму *Kim(m)ero-* = грч. *Κιμμέριοι*, *Κίμβροι*, али са различитим нагласцима и синкопама ненаглашених вокала: јед. **šim-b-ra-* > **šęmbr(ā)-* прасл. *šębrъ* и мн. **šmēr-ta* > *smъrd(ā)* > прасл. *smъrdъ*. То што се почетно (меко) *k-* пред *i* етнонима рефлектовало у староиранском као праис. палатал указивало би на рач. прелазак кимерског имена Скитима, свакако пре VIII в. пре Хр., док су оба народа још живела у суседству, док се значење „земљорадник“, присутно у сл. позајмљеницама из скитског, могло развити тек након што су Скити уништили кимерско краљевство и успоставили своју власт на подручју које се отада назива Скитијом, имајући под собом преостале Кимерце као неку врсту зависног

¹⁴Уп. В. И. Абаев у *Основы иранского языкознания I – Древнеиранские языки*, Москва 1979, стр. 338–341.

земљорадничког сталежа. Словенима су реч могла најпре проследити племена сарматско-аланског комплекса која су се међу њих населила (Прото-Срби и Прото-Хрвати?). Припадници иранских војних дружина могли су означити инородно — словенско земљорадничко становништво именом које су у том смислу употребљавали за потчињене староседеоце Скитије, да би се коначном славизацијом тих дошљака изгубио сваки етнички смисао речи и она свела на социјални термин. Према томе, позајмљенице *sebrъ* и *smьrdъ* спадале би у семантичку сферу друштвених установа, а не земљорадње, и њихово присуство не би имплицирало страни утицај на словенску пољопривреду (који се од Скита и Сармата понајмање могао очекивати). Ова моја интерпретација оставља по страни проблем односа и хронологије облика *Κιμμέριοι*: *Gimirri*, као и изворно значење тог етнонима, тј. његову кимерску етимологију.

За речно име *Дон* (струс. *Донъ*, гот. *Dans*, мађ. *Den(h)*) X. не усваја иначе општеприхваћену етимологију од стиран. *dānu-* „река“ (Авеста) > осет. *don* „вода“, јер тај корен има праие. **d-*, а њему је потребно **dh-* да би по тм. глас. закону 2^о извео одатле антички облик на *t-* предат грчким *Τάναις* (= *Tanavi-*), па претпоставља у овом хидрониму праие. **dhen-* „тећи“ које је у стинд. *dhānvati*, вер. стперс. *danu[taiy]*, тох. Б *tsān-id.*, можда и лат. *fons* (190—192). Кимерско име реке са *t-* било би или позајмљено из иранског које се чува у *Дон* или су пак тим својим називом ирански Скити превели затечени кимерски хидроним.

Пошто је на народносном имену Кимераца применио трећи од својих метода за етимологизирање ономастичког материјала, поредећи различите фонетске облике етнонима (разуме се, у духу тм. фонетике и једне унапред усвојене етимологије), а етимологизирајући име Дона покушао да испуни други захтев — саобразност претпостављеног значења објекту имена, X. се окреће једном имену које испуњава први предуслов: глосирано је у извору. То је скитско име Азовског мора, које Плиније НХ VI 20 предаје уз опаску да оно на скитском значи „мати мора“ (*mater maris*). Обично читање је *Temarunda*, но X. по Катичићевој сугестији усваја као lectio difficillima *Temariinda* и тумачи, уз примену тм. глас. закона, као **dhe-* „дојиља“ + **mari-entā* „море“ (стр. 192—197). Занимљиво је да Трубачев објашњава *Temarunda* као индоаријско **tem-arun-dā-* „Црнога-мора-дојиља“, где би *-dā* било од праие. **dhē-* „дојити“ исто као и *te-* код X. Слабост X. етимологије, у претпоставци једнога „пресуфигираног“ (суф. *-en-* + суф. *-to-*) облика праие. речи у тако темељном значењу као што је *mari-* „море“. Оставивши по страни превод у Плинија који може бити и латинска паретимолошка досетка *Temar-unda* = *mater undae* (на то је већ помишљао Müllenhoff),¹⁵ потакнута местом код Херодота IV 86 где се друго име Азовског мора *Μαίητις* тумачи као „мати мора“, вероватно због сазвучности са грч. *μαῖα* „мајка“, указали бисмо на неке

¹⁵B. Vasmer стр. 166.

комбинаторне односе у античкој топографији и етнографији Крима као *Ταμυρ-άκη* име рта, *Ταῦροι* име народа на Криму, *Τάφραι* област уз Азовско море (последња два облика очито наслоњена на грч. речи *ταῦρος* „бик“ одн. *τάφρη* „ров“), иза којих можемо наслутити варијанте једне основе *tamər-/tafr-/lawr-*.

Следи *Agalingus*, име Дњепра на Појтингеровој карти, које X. своди преко тм.-ким. **aga-lingā-* на праие. *aqʷā-* „вода“ + **lenk-* „крив“, дакле „крива река“ (198–200). Позно забележено име реке која се у ранијим грчким изворима почев са Херодотом зове *Τύρρης*, *Τύρας* < стиран. *tūra-* „брз“, пре ће бити готског порекла, већ и с обзиром на свој завршетак *-lingus* уп. Vasmer стр. 159.

Следеће име је истовремено и хидроним — назив једне притоке јужног Буга и њеног извора, и хороним — назив околног предела. Поред скитског имена *Ἐξαιπταῖος* Херодот наводи и грчко *Ἰραὶ ὀδοί* за које X. као и многи пре њега узима да је превод скитског — уствари, по X., кимерског **ueksa-* „путеви“ од праие. **uegh-* „возити“ + **-ἤραιά* „неизрециви“ > „свети“ од праие. негације **ἦ-* + **bhā-yo-/ye-* „говорити“ (чији тм. рефлекс X. претпоставља у прасл. *rojati*, али са другим значењем). За облик првог члана сложенице X. се позива на *s-*основу у грч. *ὄχος*, стинд. *vāhas-*, ав. *vazah-* „возило“, а за семантику другог члана на грч. *ἄρρητος* „неизрецив“ као епитет уз теониме (но посредни је пре еуфемизам услед табуираности право божанског имена, нпр. *ἄρρητος Κόρη* уместо *Περσεφόνη*). Исту тм.-ким. лексему X. претпоставља у другом делу имена племена *Ἀργι-μπαῖοι*, јер за Аргимпеје Херодот IV 23 каже да их околна племена сматрају светима (*ἱεροί*). Морфолошку варијанту истог придева X. слуги у скитском имену богиње *Ἀρτί-μπασα*. На први поглед привлачне са комбинаторног гледишта, овакве поделе и интерпретације наведених имена не могу се прихватити, већ због имена скитског Зевса у Херодота IV 59 *Παπαῖος*: оно у завршном делу *-παῖος* сасвим прецизно предаје стиран. реч *pauiš* „заштитник, покровитељ“, како се у Авести означава врховни небески бог Ахура Мазда (први слог скит. имена је вероватно редупликација као у ав. *raro-vašah-*, стинд. *rāra-* „заштитник“).¹⁶ Према томе, исправна је подела *Ἀργιμ-παῖοι*, при чему би се у другом делу крила иста староиранска реч. Такво тумачење такође се да засновати на Херодотовом тексту; но овде се у њега не бих упуштао. Што се тиче теонима *Ἀργίμπασα*, X. пропушта да укаже на Nyberg-ово тумачење,¹⁷ по којем би та богиња била именом и карактером скитског и пандан авестијској *Aži-* < стиран. *Arti-* и које је данас широко прихваћено; у сваком случају, и језички и појмовно је уверљивије од Холцерове етимологије. О самом називу *Ἐξαιπταῖος* намеравам да опширно пишем на другом месту, где ћу размотрити и разне могућности интерпретације Херодотовог записа; овде ћу

¹⁶ Грантовский / Раевский op. cit. стр. 54.

¹⁷ H. S. Nyberg, *Die Religionen des alten Iran*, Leipzig 1938, стр. 254, 464.

само пренети свој утисак да од тих разних могућих објашњења топонима, укључујући и Холцерово, највероватнија остају у оквиру староиранског језика. Иначе је то један комплексан проблем и не само ономастички, односно лингвистички, већ и културноисторијски; од новије литературе коју Холцер не наводи треба поменути Dumézil-a¹⁸ и Рајевског¹⁹; обојица разматрају култно-митолошки значај Еksamпеја, а Димезил предлаже уз то и једну модификацију Маг.квартове етимологије имена.

Као општи суд о претходно изнетим Холцеровим темематско-кимерским етимологијама може се рећи да Х. у свом приступу етнонимији и топонимији античке Скитије запоставља иранистичко становиште, а откада је непобитно утврђено да је језик Скита био један староирански дијалекат (уосталом, и сам дијалекатски рашчлањен),²⁰ свако тумачење скитске ономастике мора поћи од тога сазнања и прибегавати претпоставкама неиранског (у овом случају кимерског) супстрата или адстрата само онда када се могућности иранске етимологије чине исцрпене без задовољавајућих резултата. За мене, у свим размотреним случајевима, оне остају далеко прихватљивије од Холцерових објашњења.

Није, по мом мишљењу, Х. боље среће ни са једином „кимерском“ глосом. Страбон V 4, 5, 244 наводи из Ефора назив за подземна станишта у каквима су живели Кимерци ἄργιλλαι. Ефор, међутим, говори о тобожњим Кимерцима у Кампанији, и тај његов податак се глатко одбацује као историјски нимало веродостојан; свестан тога, Х. ипак покушава да спасе аутентичност глосе претпоставком да је то кимерска реч коју је Ефор чуо у својој постојбини, Малој Азији, где се управо у области Кападокије, коју су Кимерци настањивали након сеобе, налазе чувени подземни градови, издубљени у стенама. Но извор реч географски опредељује као кампанску, а то је део Италије где рачунамо са присуством старобалканских досељеника; већ одавно се у том смислу тумачи сличност јужноиталских етнонима *Dauni* и *Calabri* са именима двају дарданских племена *Θούναται* и *Γαλάβριοι* (Стр. VII 5, 7). Кад се то има у виду, ареал распрострањености речи ἄργιλλαι — Кампанија, рум. *argelă*, дем. *argelas* „Hütte, Baracke, Erdhütte“, старомакед. ἄργελλα „Badehütte“ јасно указује на Дарданију — а за Дарданце је из античких извора познато да су живели у земунцима — а не на прадомовину Кимераца у северном прибрежју Црног мора, одакле би по Х. требало да потичу старомакедонска и румунска реч (као дачка позајмљеница из кимерског). Уза све то темематска етимологија коју Х. предлаже: *arg-illa-* од праие. **ark-* „затварати, штитити“ у лат. *arceo*, *arx* „тврђава“, нперс. *arg id.* не

¹⁸Ор. cit. стр. 114.

¹⁹Д. С. Раевский, *Очерки идеологии скифо-сакских племен*, Москва 1985, стр. 114.

²⁰О дијалекатској рашчлањености скитског подручја в. J. Harmatta, *Studies in the Language of the Iranian Tribes in South Russia*, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae I, Budapest 1950–1951, стр. 261–314.

задовољава са семантичке стране, јер бисмо у називу за змуницу пре очекивали семантику „подземан, укопан“ или сл.

Напокон се X. осврће на кимерску антропонимију, посведочену кроз цигла три владарска имена, унапред се ограђујући да она не испуњавају ни један од три његова предуслова за етимологизирање ономастичког материјала, али ипак покушаваши да за *Tugdammī* и *Λύδαμις* изнађе темематске етимологије као да се ради о два посебна имена. Но то су две варијанте истога антропонима (прва у асирској, друга у грчкој предаји), на које је могуће применити трећи X. поступак: извођење закључака на основу фонетских разлика у разним записима једног имена; јер, ако се не своди на преписивачку омашку са *Λ* за *Δ*, почетни глас грчког облика претпоставља стиран. *d* (или *δ*), као што сведочи однос скит. *Παραλάται* Хдт. IV 6 према ав. *parābāta*-. Посреди је, дакле, опет несагласност у звучности сугласника између грчке и асирске предаје (*d* : *t*), какву имамо и у *Κιμμέριοι*: *Gimirri* (само у обрнутом смислу), и која је пре правило него изузетак (уп. име скитскога краља асир. *Bartatua* : грч. *Πρωτόθύης*). То нас упозорава колико је ризично на основу таквих колебања у инојезичним записима извлачити далекосежне закључке о језичким променама и њиховој хронологији. Све у свему, од три кимерска владарска имена свако показује по један елемент карактеристичан за староиранску антропонимију, док је остатак нејасан: *Sandakšātru* : *-xšātra* „власт“; *Tiušpa/Teuspā* : *-aspa* „коњ“; *Tugdammī* / *Λύδαμις* : *δύδα-* „подојен“. Највише што се из тога може закључити јесте да је владајући слој Кимераца био иранског (скитског) порекла, а за опредељење самог кимерског језика то нема значаја; уосталом Херодот истиче опозицију између кимерског народа и његових „краљева“ (уп. Vasmer 110).

Већ смо рекли да X. није први који је иступио са хипотезом о кимерском као о ие. језику са помереном звучношћу сугласника. На стр. 211–212 он се осврће на резултате својих претходника, Розвадовског и Шрама, поредећи их са сопственима. Обојица су, видели смо, за кимерски претпоставила класичан *Lautverschiebung*, позивајући се, поред односа *Κιμμέριοι* : *Gimirri* и *Τάναϊς* : *Дон* (< осет. *don* < *dānu*-) Розвадовски још на сл. *konorja* као кимерску позајмленицу према грч. *κάνναβις*, а Шрам на облик хидронима *Kuban* према античком помену *Ἰπτανίς* сводећи га на праие. **keubh-* „савијати“ („крива река“), одатле иран. *kub-an-*, ким. са „помаком сугласника“ **khuṛan-*; X. из истог праие. корена непосредно изводи тм.-ким. **gur-*. Наравно, почетна аспирација грчког записа (код Страбона XI 2, 9) не може се схватити као нормалан начин предаје ни *kh-* (очекивало би се *χ-*), ни *g-*; X. би се могао позвати на грчко писање личних имена као *Ἰστάσπης* за које неки држе да предаје облик ближи средњеперсијском *Guštasp* него авестијском *Vištāspa*; но да је гласовна вредност грч. графиче *ú-* могла доиста бити *vi-* указивало би писање *Ἰφρασις* и сл. за стинд. име реке *Vipās(ā)*-. Како год ствар стајала са узајамним односом античког и потоњег имена Кубана, X. узима

да његов приступ показује квантитативну предност у односу на хипотезе Розвадовског и Шрама, јер применом темематских фонетских закона он долази до знатно већег броја ваљаних кимерских етимологија (7) него његови претходници који полазе од кимерског Lautverschiebung-a. Но само за себе извођење *Távαις* : *Дон* од потврђеног ав. *dānu-*, осет. *don* (праие. **d-*) остаје вероватније од Холцерове етимологије која претпоставља непотврђено праие. **dhono-* „река“; такође се X. свођење народносног имена *Κιμῆριοι* : *Gimirri* н. праие. *(*dh*)**ghem-* „земља“ чини натегнуто, те је и ту боље остати при алтернацији *tenuis/media*, а све додатне X. темематско-кимерске етимологије, по мом мишљењу, једноставно се не држе; имена којима се оне баве махом су иранског порекла, осим једнога, по свој прилици, германског и једне старобалканске речи.²¹

Поред необудљивости појединих етимологија, слаба тачка темематско-кимерске хипотезе је у апсолутној и релативној хронологији гласовних промена коју поистовећење са кимерским намеће за темематски, а која се тешко може прихватити. Но да погледамо како то X. решава. Стр. 213–215 он покушава да установи апсолутну хронологију разних позајамница из кимерског. У првој етапи био би извршен само тм. гласовни закон 7°: праие. *ǰ* > тм. *ǰ̃*, и у њу би падао прелазак етнонима са почетним *G-* најпре у ирански, а одатле у друге источне језике. У другој етапи били би већ извршени и сви остали тм. гласовни закони и кимерске позајмљенице у том новом гласовном виду прешле на једној страни у грчки, на другој у словенски и балтски. Та друга етапа падала би пре преласка Кимераца са земљорадничког начина живота на номадско сточарење крајем бронзаног доба, око 900. пре Хр., будући да значење доброг дела слов. и балт. позајмљеница претпоставља као извор једну земљорадничку средину. Но, ако се претпостави да су делови Кимераца након сеобе главнине народа остали у старој постојбини бавећи се земљорадњом, друга етапа могла би се померити и позније, у гвоздено доба.

У завршном поглављу под насловом *Изабрани археолошки и историјски модели (215–221) X.* у вези са могућим датирањима која је претходно одредио разматра две предложене археолошке идентификације Кимераца; по једној (Тереножкин) њима се приписује култура „гробова са гредама“ (*Balkengräberkultur*, рус. Срубная култура) која је трајала отпр. 1600–650. пре Хр. на југу европског дела СССР, а по другој (Marija Gimbutas) кимерском би ваљало сматрати ранију културу гробова – катакомби, која је у првим вековима другог миленија претходила у северном прибрежју Црнога мора култури гробова са гредама, док би носиоци

²¹ Овде нисам могао подробно разматрати разне могућности иранске етимологије појединих имена која Холцер проглашава као кимерска. Бар за нека од њих то намењам да учиним у посебном „палеономастичком“ коментару Херодотових „Скитских повести“, где би била изложена и просуђена сва досадашња тумачења појединих скитских ономастичких реликата и изнете моје властите претпоставке, до којих сам дошао у току дугогодишњег изучавања те проблематике.

ове друге културе били преци Скита. Оба археолошка модела одговарају слици темематске цивилизације (развијена земљорадња, седелачко сточарство итд.) какву оцртава семантика тм. позајмленица у словенском и балтском.²² Имајући у виду и могућност гвозденодопских контаката Кимераца са Словенима и Балтима, коју је наговестио у претходном поглављу, Х. заостатке кимерског живља у Скитији Херодотова доба слути у „Скитима орачима“, при чему у њиховим суседима Неурима, као и многи други пре њега, види Прасловене; сам назив „орачи“ (*ἀροτήρες*) био би превод етнонима *Κιμῆριοι* како га Х. тумачи („земљорадници“). Тада и варијанте те речи *smьrdъ* и *sebrъ* не би биле у прасловенски прешле као апелативи, већ као ознака за Кимерце које су Прасловени потчинили (нап. 237 на стр. 218–219). Могућ одјек тог догађаја Х. са Рыбаковым, *Язычество древных славян*, М. 1981, стр. 538 и д. налази у легенди из околине Кијева по којој је ковач-чаробњак заробио змаја који је дошао од Црнога мора, па га упрегао у плуг и њиме повукао бразду све до мора или до Дњепра. По Рыбакову, змај би симболизовао Кимерце који су почетком гвозденог доба, око 1000. пре Хр., напали Прасловене, били од њих поражени и потпали под њихову власт. Х. змајево орање тумачи као кимерски данак Словенима у земљорадничким производима. Поменуто украјинско предање веома је занимљиво, и могућност да оно одражава историјска збивања од пре 3000 година не треба унапред одбацити, колико год да је ризично заступати је. Насупрот Холцеру, већ само име Алисона, грч. *Ἀλιζώνες* говори да се ради о иранском племену; оно се неспорно тумачи као млађи облик староиранског **ārya-zana-* „аријског рода“.

У „Додатку“ на крају књиге (стр. 223–225) Х. укратко набацује још 17 темематских етимологија „другог избора“, тј. таквих које, за разлику од 45 подробно развијених тумачења, не би имале снагу доказа о постојању темематског, било стога што ие. паралеле на којима се заснивају нису довољно бројне и убедљиве, или што за дате речи постоје и друга добра објашњења. Како оне дакле за Х. не значе додатну аргументацију, већ их он само прилаже као „хеуристичке податке за словенске и балтске етимолошке речнике“, задовољићемо се да успут тек неке од њих прокоментаришемо.

– *tyrgъ* Х. је склон да као и горе (*za-*)*tvoriti*, *tvьrdъ* сведе на тм. рефлекс од праие. **dhur-* „врата“. При том би му у семантичком и ареалном погледу могла бити занимљива веза прасловенске речи са осет. дигор. *tyrg/turgä* „двориште“ коју предлаже Трубачев, Эт. 1979, стр. 179.

– *spьdъ* „iudicium“: темематско озвучење омогућује да се реч протумачи као партицип **sont-* од **es-/s-* „бити“ у значењу „постојећи“ > „истинит“ (стинд. *sat-yam* итд.). Ја бих ипак остао при старој етимологији која *spьdъ* „суд“, *spьdi* „судија“ пореди, с једне стране, са стир. *cond* „iudicium“, *cuind* (< **kondi*) „iudex“, а са друге стране са стинд. *saṃ-dhā-*

²²Преглед археолошких идентификација прото-скитске културе најскорије даје М. В. Агбунов, *Путешествие в загадочную Скифию*, Москва 1989, стр. 24–29.

„сагласност“, при функционалној алтернацији праие. префикаса **kom-* и **som-*. Ни за нова тумачења обеју речи *trǣgъ* и *sođъ* која предлаже Ондруш у Эт. 1984, стр. 178—179 не мислим да су боља од традиционалних.

— *golva*: однос према лат. *calva* „лобања“, који Х. осмишљава темематском фонетиком, на први поглед је као у *golǫbъ : columbus*, али у овом случају значења прилично отстоје: лат. реч је у вези са *calvus*, стинд. *kūrva-*, ав. *kauruva-* „ћелав“, док словенска има поузданије паралеле у арм. *glux* „глава“ (**ghōlu-*) или стисл. *kollr id.* (праие. **g-?*).

— *trǣvati* „трајати“ било би у вези са стинд. *dhruvā-* „чврст“, авест. *druua-* „здрав“. Занимљиво је да староиндијску реч Х. на стр. 103 означава као изоловану, одричући јој етимолошку везу са *drevъnъ*. Што се тиче (западно)сл. *trǣvati* (пољ. *trwać*, чеш. *trvati*) Трубачов га просуђује као позајмљеницу из иранског **tarvaya-* (ав. *taurvayeiti*, стинд. *tūrvati* „савлађивати, преодолевати“ (Эт. 1965, стр. 58).

Конечно Х. указује на лексемске парове у сл. и балт. језицима где разлика у звучности указује да би једна реч могла бити баштињена непосредно из ие. прајезика, а друга позајмљена из темематског, а да нема основа да се одреди која је једно, а која друго, јер поуздане ие. везе недостају. Тако прасл. *slǣpъ*: лит. *šlaibyti* „слабо видети“, прасл. *logъ* „мочварна ливада“: лџка „мочвара, ливада“; *gostъ* „густ“: *čestъ* (на основу чеш. *hutný* „густ“, рус. дијал. *гуть* „густиш“ Трубачев ЭССЯ s.v. претпоставља да је *gostъ* парт. перф. пас. од непотврђеног глагола **got-ti* > **gosti* као што је *čestъ* од **česti* према лит. *kiṃštas* од *kiṃšti* „набијати, пунити“).

На крају, покушаћемо да укратко оценимо Холцерову књигу и у њој изнете хипотезе. Ради се о две засебне оцене, јер се код књига као што је ова значај питања која оне постављају и начин на који то чине могу вредновати независно од понуђених одговора. Проблеми као што је колебање звучности у многим словенским и балтским речима, постојање још неидентификованих слојева позајмљеница у прасловенском и прабалтском, или (пре) учешће хетерогених елемената у формирању тих прајезика, језичка припадност античких Кимераца и њихови евентуални контакти са Прасловенима и Прабалтима, уома су важни не само за (балто)славистику већ и за индоевропеистику уопште, али су до сада некако лежали по страни од научног интересовања и није мала Холцера заслуга што их је у овом тренутку поставио. Још више импресионира начин на који је он то учинио, крајње озбиљно, методолошки засновано, наоружан завидном ерудицијом и објективним критичким духом. Холцера књига има велику научну вредност и за онога ко не може, бар не на овом ступњу аргументације, прихватити његове закључке.

Што се тиче Холцерових закључака, ту треба, као што то и он сам тражи, посматрати основну, темематску хипотезу одвојено од кимерске. У том смислу постоје извесне несагласности између два дела књиге. Допуна темематском гласовном закону 2°, да су у тм. звучне аспирате прелазиле

у безвучне аспирате, које су се затим у прасловенском и прабалтском рефлектовале као прости безвучни оклузиви (стр. 18) чини се не само потребна, већ и неопходна; но у другом делу књиге, формулишући своје кључне етимологије народносног имена Кимераца и античког имена Дона, X. као да на њу заборавља и узима непосредан прелаз праие. *mediae aspiratae* > *tepuēs* (при почетном тм. *kh-*, *th-* имали бисмо у грчкој предаји **Χιμῆριοι*, **Θάναϊς*) — мада сам напред за такав прелаз увиђа да је фонетски мало вероватан. X. остаје при класичној реконструкцији праие. консонантизма, премда би му „глотална теорија“ Гамкрелидзе и Иванова могла помоћи да учини веродостојнијим своје темематске гласовне законе. У систему који њих двојица реконструишу са редовима глотала и звучних и безвучних сугласника с факултативном аспирацијом, нпр. *ʰ*, *ʰʰ*, *ʰʰʰ* могла би се претпоставити дезаспирација оба последња реда, изједначење тако добијеног *t* са глоталним *ʰ* и њихово заједничко озвучење у *d*, а на другој страни помак *d* > *t* којим се избегава стапање сва три реда у *mediae*. Ова моја *ad hoc* претпоставка оставља, наравно, недоумице, али, чини ми се, мање него Холцерова промена праие. *t*, *d*, *dh* > тм. *d*, *d*, *t*, особито што се тиче судбине звучних аспирата. Уз то би рано губљење аспирације у темематском (коју не потврђују ни балтословенске позајмљенице, ни антички записи кимерских речи!) објаснило зашто се у њему није вршио Grassmann-ов закон о дисимилацији аспирата, на чијој индоевропској старини Гамкрелидзе и Иванов, чини се с правом, инсистирају; уп. горе речи *krot-*, *pork-*. Једна несагласност постоји између темематске и кимерске хипотезе у домену морфологије: док би тм. сложенице позајмљене у прасловенски показивале нормалан редослед десигнатор — десигнат (нпр. *loboda* < тм. **l-boda*; *svobodъ* < тм. **svo-bodi-*), кимерска сложена имена као *Te-marunda*, **Ἐξα-μαῖος*, *Aga-lingus* имала би управо обрнуту структуру. То запажање могло би се уплести у дискусију о старини инверзних сложеница новоосетског типа у скитском (чији је најпластичнији израз поправљање предатог облика топонима **Αρδαβδα-ἑπτάθεος* у **Αβδαρδα*, против кога Абајев с правом устаје, али и сам, по мом мишљењу, застрањује пројектујући извесне новоосетске моделе творбе сложених речи исувише дубоко у скитску прошлост).²³ Видели смо и у фонетском погледу да су колебања у артикулацији оклузива била својствена од иранских говора понајвише осетском, и да се понека могу запазити још на скитским и сарматским језичким остацима, што даје могућност, с једне стране, да се поједине словенске форме са умереним консонантизмом објасне скитским утицајем, а са друге стране да се тој особитој склоности иранских говора у северном прибрежју Црног мора ка *Lautverschiebung*-у²⁴ узрок потражи у утицају предскитског супстрата, који, наравно, пре свега може бити кимерски. У том смислу, могле

²³ Дело наведено у нап. 14, стр. 351–157.

²⁴ Id. стр. 331–333, где Абајев у прелазу *p* > *f* види црту која скитски и осетски одваја од осталих иранских језика и везује га са трачким и германским.

би се са Х. тм. гласовне промене видети у односима скитског теонима *Таβιτι* према стир. *tap-* „грејати“ (в. горе), или имена друге богиње *'Аπi* интерпретиране грчком Гејом, према имену области *'Αβικη* у коју легенда смешта скитску богињу Земље, итд. Но све то се да и другачије, интерпретирати, а од Холцерових темематско-кимерских етимологија тешко да и једна може издржати озбиљну критику, поглавито зато што Х. недовољно увиђа значај иранског елемента у античкој Скитији, са којим се пре свега мора рачунати као са извором или бар посредујућим чиниоцем и кад је реч о раним слојевима позајмљеница у прасловенском и прабалтском, а поготову када се разматра античка ономастика области северно од Црног мора.²⁵ У начелу, а покушали смо то да илуструјемо и конкретним примедбама на поједине Х. етимологије, код свих свентуалних случајева „померене звучности“ у прасловенском требало би најпре тражити објашњење на унутарјезичком плану, и тек ако га заиста нема одвагнути могућност позајмице, али пре свега из историјски познатијих идиома (ирански, германски). Шта пошто се исцрпу све те могућности остаје као основа да се претпостави неки супстратни или адстратни слој темематског типа? Као и Х. етимолошка решења, упркос његовој строгој примени „критерија за просуђивање етимологија“, и алтернативе за које се ја у појединим случајевима опредељујем у великој мери су ствар субјективног осећања вероватноће, а има случајева кад и сам остајем неопредељен између двеју могућности тумачења. Уз ту резерву покушају да сумирам свој суд о тих педесетак етимологија на којима Х. заснива темематску хипотезу. Као могуће темематске позајмљенице Х. је узимао — бар у свом првом избору од „ударних“ 45 одредница — углавном словенске и балтске речи без општеприхваћене и убедљиве етимологије, и тиме је показао смисао за уочавање етимолошких проблема. Моје подробно разматрање сваке Холцерове темематске етимологије било је усмерено на то да се просуди да ли такво стање објашњености поједине лексеме одражава њену објективну необјашњивост на основу традиционалних поставки етимологизирања словенских речи, која би изискивала нове далекосежне хипотезе попут Холцерове, или су до сада једноставно изостали озбиљни покушаји да се дата реч уз примену модерних етимолошких поступака објасни као непосредно индоевропско наслеђе у прасловенском језику, као регуларна прасловенска творба или, коначно, као словенска позајмица из неког извора мање хипотетичног него кимерски. У знатном броју случајева предност дајем досадашњим словенским етимологијама, при чему један број њих покушавам да оснажим новим аргументима формалне или семантичке природе: *dolga, dolnъ, edro, gojъ, gъrnъ, *krotъ, pojati, poto, prokъ, ръiati, sirъ, tvor-, zobъ, zona*. И у неким другим случајевима где проблем остаје отворен чине ми се примамљивији други путеви ка решењу

²⁵Проф. др. Готфрид Шрам из Фрајбурга усмено ми је указао и на то да је претпоставка непосредног додира Прасловена са Кимерцима и у историјско-географском погледу веома проблематична.

од онога којим је кренуо Холцер; ја бих ту пошао од неких већ уочених сазвучности и сазначности, тражећи посебно објашњење за свако формално или семантичко одступање (**drevъ, golqbbъ, gvězda, tēxa, tukъ, tvьrdъ, zqbrъ*). Код речи *loboda* мислим да је Х. на правом путу, али да је његова претпоставка позајмице из темематског са помереним консонантизмом излишна. У неколико наврата Холцеровој етимологији, која и за мене задржава своју привлачност у односу на ранија тумачења, супротстављам властити предлог за објашњење речи на равни словенске фонетике и морфологије: *borzda, mьstь, proso, sьbrъ, sverьpъ, tьotъ* („чета“). За извештај број етимолошки проблематичних лексема Холцерово темематско хипотеза омогућује занимљива везивања: *bedro* (у оба значења), *bolna, ђdro, golьnъ, (ne-)pъtja, porkъ, toliti, zvon-*, премда сваки поједини случај изискује посебну проверу. Остаје неколико речи које се и по мом мишљењу могу најбоље протумачити као позајмљенице, али не из „темематског“, него из другог непосредног извора, тако *bьrъ, teleq*; једино за *smьrdъ* и *sьbrъ* видим реалну могућност да у крајњој линији потичу из кимерског језика, али посредством Скитâ, док за *svobodъ* (и *gospodъ*) исти језички и културно-историјски разлози налажу да се претпостави хибридно иранско-словенско образовање. Све у свему, мој суд је да ни једна Холцерово етимологија сама за себе, нити пак одређен број њих у свом збиру не пружају доказ о постојању темематског слоја позајмљеница у прасловенском и прабалтском. Но и недоказана темематско хипотеза може се показати корисном ако научним прегаоцима, укључујући и свога творца, да подстицај за даља истраживања нерешених проблема из прошлости Прасловена и других индоевропских народа на истоку Европе. Од Георга Холцера славистика и индоевропско компаративна лингвистика могу и у будућности очекивати значајне доприносе и идеје.

Београд

Александар Лома

СКРАЋЕНИЦЕ

Fraenkel	E. Fraenkel, <i>Litauisches etymologisches Wörterbuch I-II</i> , Heidelberg/Göttingen 1962–1965.
Machek	V. Machek, <i>Etymologický slovník jazyka českého a slovenského</i> , Praha 1957.
Skok	P. Skok, <i>Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV</i> , Zagreb 1971–1974.
Vasmer	M. Vasmer, <i>Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven I. Die Iranier in Südrußland</i> . Veröffentlichungen des baltischen und slavischen Instituts an der Universität Leipzig 3, Leipzig 1923 (непештампано у исти, <i>Schriften zur slavischen Altertumskunde und Namenkunde I</i> , Berlin 1971, стр. 106–170).
Гамкрелидзе / Иванов	Т. В. Гамкрелидзе / В. В. Иванов, <i>Индоевропейский язык и индоевропејци</i> , I–II, Тбилиси 1984.

- ЭССЯ *Этимологический словарь славянских языков*, под редакцией О. Н. Трубачева, Москва 1974 и д.
- Эт. *Этимология*, Москва.